

4. TDG goşandyna baha bermegiň ýurtlaýyn modelleriniň görnüşleri

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň goşandy dürli institusional we amaly modeller arkaly ýüze çykýar. Bu sektoryň ähmiýetini kesgitlemeýär, diňe TDG işiniň haýsy görnüşleriniň has ösändigini, haýsy maglumatlaryň elýeterlidigini, guramalaryň döwlet we jemgyýet bilen haýsy kanallar arkaly özara hereket edýändigini, şeýle hem olaryň işiniň haýsy netijeleriniň has görünýändigini görkezýär. Şonuň üçin ýurtlaýyn modelleriň tipologiýasy TDG goşandynyň nähili hasaba alynýandygyny we sebitleýin derejede nähili güýçlendirilip bilinjekdigini has takyk düşünmek üçin ulanylýar.

GAZAGYSTAN:

TDG bilen döwletiň çalt ösýän hyzmatdaşlyk modeli.

Gazagystan döwlet bilen TDG-niň özara hereketiniň has resmileşdirilen ulgamy bilen häsiýetlendirilýär. Bu ulgam TDG maglumatlar binýadyny, döwlet sosial zakazy mehanizmlerini, grant maliýeleşdirmesini, jemgyýetçilik geňeşlerini, maslahatlaşma meýdançalaryny we guramalaryň sosial hyzmatlary bermäge gatnaşygyny öz içine alýar. Bu modelde TDG-niň goşandy döwlet bilen giňelýän institusional hyzmatdaşlyk, sosial syýasaty durmuşa geçirmek, jemgyýetçilik monitoringi, ekspert meýdançalary we gowşak toparlar bilen işlemek arkaly ýüze çykýar. Gazagystan modeliniň güýçli tarapy TDG-leri döwlet maksatnamalaryna goşmagyň durnukly mehanizmleriniň bolmagydyr; şol bir wagtda baha bermegiň mundan beýläkki ösüşi diňe taslamalaryň, çäreleriň sanyna we gurşawyna däl, eýsem bähbit görüjileriň durmuşyndaky hil üýtgeşmelerine has köp üns bermegi talap edýär. Hyzmatdaşlyk modeliniň möhüm goşmaçasy TDG-niň diňe sosial maksatnamalary durmuşa geçirmek däl, eýsem olaryň ýerine ýetirilýişiniň hilini gowulandyrmak, ýerli hyzmatlary ösdürmek we ykdysady gurşawyň durnuklylygy hem-de hususy sektoryň ösüşi üçin ähmiýetli bolan ynamy kemala getirmek işlerine hem gatnaşmagydyr.

GYRGYZYSTAN:

ölçenip bilinýän institusional goşant modeli.

Gyrgyzystanda TDG-ler sebit üçin giň ýaýran we häsiýetli funksiýalaryň ählisini ýerine ýetirýärler: monitoringe gatnaşýarlar, maslahatlary işläp düzýärler, hyzmatlary berýärler we boşluklary doldurýarlar. Emma Gyrgyzystan TDG sektoryna degişli, onuň ykdysadyýetiň bir bölegi hökmünde institusional goşandyny bahalandyrmaga mümkinçilik berýän mukdar görkezijileriniň elýeterlidigi bilen tapawutlanýar. Işjeň işleýän TDG-ler boýunça jemi goşulan gymmat, JIÖ-däki paý, iş üpjünçiligi, zähmet haky, salgyt tölegleri, maliýe girdejileri we harytlaryň hem-de hyzmatlaryň satyn alynmagy barada maglumatlar bar. Bu TDG-leri diňe sosial we jemgyýetçilik prosesleriniň gatnaşyjylary hökmünde däl, eýsem ykdysady gymmatlyk, iş orunlary we býujet girdejilerini döredýän resmileşdirilen sektor hökmünde görkezmäge mümkinçilik berýär. Şol bir wagtda institusional goşandyň ölçenip bilinmegi sektoryň jemgyýetçilikde doly görünýändigini aňlatmaýar: analitiki maglumatlar çap edilmeyär, TDG-niň düzgünnamalaýyn, sosial we adam durmuşyna täsiriniň ep-esli bölegi henizem hil taýdan beýan edilmegini we netijelere baha bermegiň has gowy ulgamyny talap edýär. Dürli döwlet institutlarynyň TDG işine garaýşy hem birmeňzeş däl. Gyrgyzystan modeliniň möhüm aýratynlygy TDG goşandynyň diňe sektoryň ölçenip bilinýän ykdysady yzynyň üsti bilen däl, eýsem telekeçiligi goldamakda, ýerli infrastrukturany ösdürmekde, ýerlerdäki päsgelçilikleri ýüze çykarmakda we maýa goýumlar üçin has aýdyň hem-de özüne çekiji gurşawy kemala getirmäge gatnaşmakda hem ýüze çykýandygynydyr.

TÄJIGISTAN:

jemgyýetçilik görünýänligi ýeterlik bolmadyk ýagdaýda ekspert gatnaşygynyň modeli.

Täjigistanda TDG-niň goşandy strategik meýilnamalaşdyrmak, monitoring, gender syýasaty, hukuk kömegi we döwlet gurluşlary bilen özara hereket proseslerine ekspert gatnaşmagy arkaly has aýdyň görünýär. Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara işçi toparyna TDG wekilleriniň gatnaşmagy aýratyn ähmiýete eýedir; bu ýerde raýat sektory ekspertiza, alternatiw maglumatlar, teklippler we ýerlerden gaýdýan aragatnaşyk çeşmesi bolup çykyş edýär. Şol bir wagtda Täjigistanda TDG-niň ekspert roly diňe

maslahatlaşma meýdançalaryna gatnaşmak bilen çäklenmeýär. Ýurt materiallarynda TDG-leriň ulgamlaryň üýtgeşmeleriniň başlangyççylary ýa-da işeň gatnaşyjylary bolup çykyş eden mysallary getirilýär: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllap öňe sürmek, aýallara we çagalara garşy zorluk ýagdaýlaryny hasaba almagyň elektron ulgamyny işe girizmek, TDG torunyň adam söwdasyna garşy göreşe gatnaşmagy, biologik dürlülük meselesini öňe sürmek we barmasy kyn bileleşikler bilen işleýän sebit torlaryny ösdürmek. Şonuň üçin Täjigistan modelini diňe «ekspert gatnaşmagy» hökmünde däl, TDG-niň kanunçylyga, maglumatlara, pudagara utgaşdyryşa we gowşak toparlaryň goldawa elýeterliligine kem-kemden institusional täsir edýän modeli hökmünde hem beýan etmek möhümdir. Şol bir wagtda sektoryň jemgyýetçilikde görünýänligi çäkliligine galýar: guramalaryň sanly gatnaşmagy deň däl, işleriň netijeleri köplenç giň jemgyýete däl-de, esasan göni bähbit görüjilere we hyzmatdaşlara mälim bolýar. Şonuň üçin Täjigistan modeli TDG-niň güýçli ekspert we taslama roluny görkezýär, emma olaryň gatnaşygynyň netijelerini has ulgamlaryň jemgyýetçilik kommunikasiýasy we hasaba alyş zerurlygyny hem ýüze çykarýar.

TÜRKMENISTAN:

maglumatlaryň açyklygynyň çäklidigine garamazdan döwlet ileri tutulýan ugurlaryna ýokary derejede goşulyşmak modeli.

Türkmenistanda TDG-niň goşandy sosial goraga, ýaşlar syýasatyna, medeniýete, ekologiýa, hünär ösüşine, maýyplygy bolan adamlary goldamaga, ýerli häkimiýetler bilen işleşmäge we aýratyn hereket meýilnamalaryny durmuşa geçirmäge gatnaşmak arkaly ýüze çykýar. Bu model jemgyýetçilik guramalarynyň döwlet meýilnamalaşdyrmasy we sosial taýdan ähmiýetli wezipeleri amaly ýerine ýetirmek ulgamy bilen ýakyn baglanyşygyny görkezýär. Türkmenistanyň jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyna, ilkinji nobatda, dar manydaky ykdysady goşant hökmünde däl-de, sosial-institusional goşant hökmünde garamak zerurdyr. Olaryň ähmiýeti gowşak toparlary goldamakda, sosial durnuklylygy berkitmekde, raýat gatnaşygyny herekete getirmekde we döwlet ileri tutulýan ugurlaryny ýerlerde durmuşa geçirmekde ýüze çykýar. Şonuň üçin makroýkdysady maglumatlaryň çäkliligi goşandyň gowşakdygyny aňlatmaýar, onuň sosial we hil netijeleri arkaly bahalandyrylmalydygyny görkezýär. Şol bir wagtda sektoryň goşandyna mukdar taýdan baha bermek açyk statistikanyň elýeterliligi bilen çäklendirilýär: JIÖ-e goşandy, iş üpjünçiligini, salgyt töleglerini we jemi maliýe akymalaryny hasaplamak has kyn, şonuň üçin goşandyň ep-esli bölegi aýratyn taslamalar, guramalar, hyzmatlar we hil netijeleri arkaly beýan edilýär.

ÖZBEGISTAN:

täsire baha bermegiň bölekleyin ýagdaýynda institusionallaşmagyň güýçlenýän modeli.

Özbekistanda TDG sektory raýat jemgyýetini goldamagyň hukuk, guramaçylyk we maliýe infrastrukturasyň işeň kemala gelýän şertlerinde ösýär. Adalat ministrliginiň DNTG portaly, döwlet grantlary we sosial zakazlar, Oliý Majlisiň ýanyndaky Jemgyýetçilik gaznasy, territorial goldaw mehanizmleri, «DNTG öýleri», jemgyýetçilik geňeşleri we TDG-niň maksatnamalary hem-de kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmagy möhüm rol oýnaýar. Bu model sektoryň institusionallaşmagynyň artýandygyny we onuň sosial, medeni, bilim, hukuk goraýyş hem-de jemgyýetçilik ähmiýetli başlangyçlara gatnaşygynyň giňelýändigini görkezýär. Şol bir wagtda TDG-niň uzak möhletli täsirine baha bermek henizem bölekleyin ýagdaýdadyr: hasaba alyş, maliýeleşdiriş, çäreler we gurşaw has gowy hasaba alynýar, emma adamlar, bileleşikler we ýerler üçin durnukly üýtgeşmeler we gowulaşmalar has gowşak görkezilýär. Özbekistan modeli üçin TDG-niň ýerli ykdysady şertleri gowulandyrmaga goşandy möhüm ugra öwürülýär: infrastruktura goldawy, bileleşikleriň hyzmatlary dolandyrmaga gatnaşmagy we ilat hem-de hojalyk subýektleri üçin çykdaýlary azaltmak ýerli maýa goýum gurşawynyň hili bilen göni baglanyşyklydyr.

Şol bir wagtda Özbekistan üçin diňe TDG goldaw infrastrukturasyň ösmegi däl, sektoryň resmi institusionallaşmagy bilen onuň jemgyýetçilikde tanalmagynyň arasyndaky aratapawut hem möhümdir. Raýatlaryň ählisi TDG-niň nämedigine gowy düşünmeýär, guramalaryň netijeleri bolsa köplenç giň jemgyýetçilik üçin görünmän galýar. Şonuň üçin özbekistan modeliniň mundan beýläkki ösüşi diňe döwlet goldaw mehanizmleriniň giňeldilmegini däl, eýsem jemgyýetçilik kommunikasiýasynyň, düşnükli hasabatlylygyny we TDG-niň raýatlar üçin amaly peýdasyny görkezmegiň güýçlendirilmegini hem talap edýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlary TDG goşandynyň ýüze çykmagynyň we oňa baha bermegiň dürli modellerini görkezýär. Käbir ýagdaýlarda sektoryň ykdysady we statistiki yzy has gowy görünýär, beýlekilerde institusional hyzmatdaşlyk, ekspert gatnaşmagy, sosial hyzmatlar ýa-da ýerli bileleşikler bilen işlemek has aýdyň bolýar. Şonuň üçin sebitleýin derejede ýeke-täk hasap modeli däl, eýsem TDG goşandyny dürli ölçeglerde - ykdysady, sosial, dolandyryş, tema we hil ölçeglerinde görkezýän utgaşdyrylan baha beriş çemeleşmesi zerurdyr.

Tablisa 2. TDG goşandyna baha bermegiň ýurtlaýyn modelleriniň görnüşleri

Ýurt	Agdyklyk edýän model görnüşi	Goşandynyň ýüze çykyan kanallary we görnüşleri	Modeliň güýçli tarapy	Gowulandyrmak mümkinçilikleri
 Gazagystan	TDG bilen döwletiň çalt ösýän hyzmatdaşlyk modeli.	Döwlet sosial zakazy, grantlar, jemgyýetçilik geňeşleri, ýörite sosial hyzmatlar arkaly.	TDG-lary döwlet maksatnamalaryna goşmagyň durnukly mehanizmleri.	Taslamalaryň sanyndan we gurşawyndan bähbit görüjileriň durmuşyndaky üýtgeşmelere ünsi geçirmek.
 Gyrgyzstan	Ölçenip bilinýän institusional goşant modeli.	Goşant ykdysadyýetde, sosial we dolandyryş ugurlarynda-da görünýär.	JIO-däki paý, iş üpjünçiligi, salgytlar we maliýe akymlyry barada maglumatlar bar.	Institusional goşant boýunça hasabatlylygy çap etmek, bähbit görüjiler üçin netijeleri we sektoryň jemgyýetçilik görünýänligini ulgamlaryň bahalandyrmak.
 Täjigistan	Jemgyýetçilik görünýänligi ýeterlik bolmadyk ýagdaýda ekspert gatnaşygynyň modeli.	Işçi toparlar, monitoring, gender we hukuk gün tertibi, ýerlerden gaýdýan aragatnaşyk arkaly.	Strategik meýilnamalaşdyrmakda güýçli ekspert gatnaşmagy.	Netijeleriň jemgyýetçilik kommunikasiýasy we gatnaşmagyň täsirini has ulgamlaryň hasaba almak.
 Türkmenistan	Maglumat açyklygy çäklendirilen şertlerde döwlet ileri tutulýan ugurlaryna ýokary derejede goşulýşmak modeli.	Sosial goraga, ýaşlar syýasatyna, medeniýete, ekologiýa we hereket meýilnamalaryna gatnaşmak arkaly.	Döwlet maksatnamalary ulgamy we sosial taýdan ähmiýetli wezipeleri ýerine ýetirmek bilen ýakyn baglanyşyk.	Jemleýji maglumatlara elýeterlilik we deňeşdirip bolýan mukdar bahalandyrmasyňy ösdürmek.
 Özbegistan	Täsire baha bermek bölekleyin bolan şertlerde institusionallaşmagyň güýçlenýän modeli.	DNTG portaly, döwlet grantlary, sosial zakaz, jemgyýetçilik geňeşleri, kadalaşdyryjy hukuk namalaryny ara alyp maslahatlaşmak arkaly.	Sektoryň guramaçylyk we maliýe infrastrukturasyňyň çalt ösmegi.	Diňe hasaba alyş, maliýeleşdiriş we çäreleriň monitoringi däl, uzak möhletli täsiri ulgamlaryň bahalandyrmak.

5. Şu hasabatnyň maksatlary üçin TDG-niň goşandy nämeden ybarat?

**GOŞANDYŇ
ÖLÇEGI**

**GOŞANDYŇ
TAKMYNAN
BEÝANY**

**MAGLUMAT ÇEŞMELERI
WE SUBUTNAMA
GÖRNÜŞLERI**

**BU NÄMÄNI
GÖRKEZÝÄR**

INSTITUSIONAL GOŞANT

Iş orunlary, zähmet haky gaznasy, salgytlar, sosial tölegler, maliýe akymlyry, satyn alyşlar, goşulan gymmat.

Statistika, administratiw we maliýe maglumatlary.

TDG ykdysadyýetiň özbaşdak gatnaşyjysy (pudagy) hökmünde.

DOLANDYRYŞ GOŞANDY

Çözüň kabul etmek prosesine gatnaşmak, çözüňler boýunça ekspertiza, ilatdan gaýdýan aragatnaşyk, jemgyýetçilik monitoringi, ekspert goldawy, döwlet dolandyryşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin ulgamlaryň ugurlary analitiki kesgitlemek.

Mysallar, interwýular, özara hereket meýdançalary barada maglumatlar, ekspert bahalary, ýerine ýetiriş tejribesiniň üýtgemegine mysallar, ýerli infrastruktura we telekeçiligi goldamak boýunça maglumatlar.

TDG döwlet hyzmatdaşlary we amaly maglumat çeşmesi hökmünde, şeýle hem ýerli ösüş, maýa goýumlar we hususy sektor üçin has durnukly, önünden çaklanylýan we özüne çekiji gurşawy kemala getirmegiň gatnaşyjysy hökmünde.

DÜZGÜNNAMALAYYN IŞIŇ YKDYSADY GOŞANDY

Sosial telekeçilik, öz-özünü iş bilen üpjün etmek, telekeçilik başarnyklary, infrastruktura, sanly çözüňler.

Mysallar, taslama maglumatlary, üýtgeşmeleriň hil beýany.

TDG girdeji, iş üpjünçiligi we ýerli ykdysadyýet üçin şertleri dörediji hökmünde.

SOSIAL GOŞANT

Sosial, hukuk, psihologik, krizis we rehabilitasiýa hyzmatlary; elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak (ösüşüň inklýuziw häsiýeti).

Hyzmatlaryň gurşawy, mysallar, ekspert bahalary, üýtgeşme wakalary.

TDG kömegi ýetiriji we gowşak toparlary goşulyşdyrýan geçiriji hökmünde.

TEMA GOŞANDY

Saglygy goraýyş, bilim, gender, hukuklar, ekologiýa, garyplyk, ýerli ösüş, ýaşlar we medeniýet.

Ýurt materiallary, mysallar.

TDG-niň has görünýän ösüş ugurlary.

GOŞANDYŇ HIL HÄSIÝETNAMALARY

Özboluşlylyk, innowasionlyk, netijelilik, durnuklylyk, ösüş uzakdaky we gowşak toparlara hem-de ýerlerä «ýetirmek» funksiýasy.

Hil seljermesi, mysallar, tejribeleriň düşündirilişi.

Döredilýän jemgyýetçilik gymmatynyň tebigaty we aýratynlyklary.

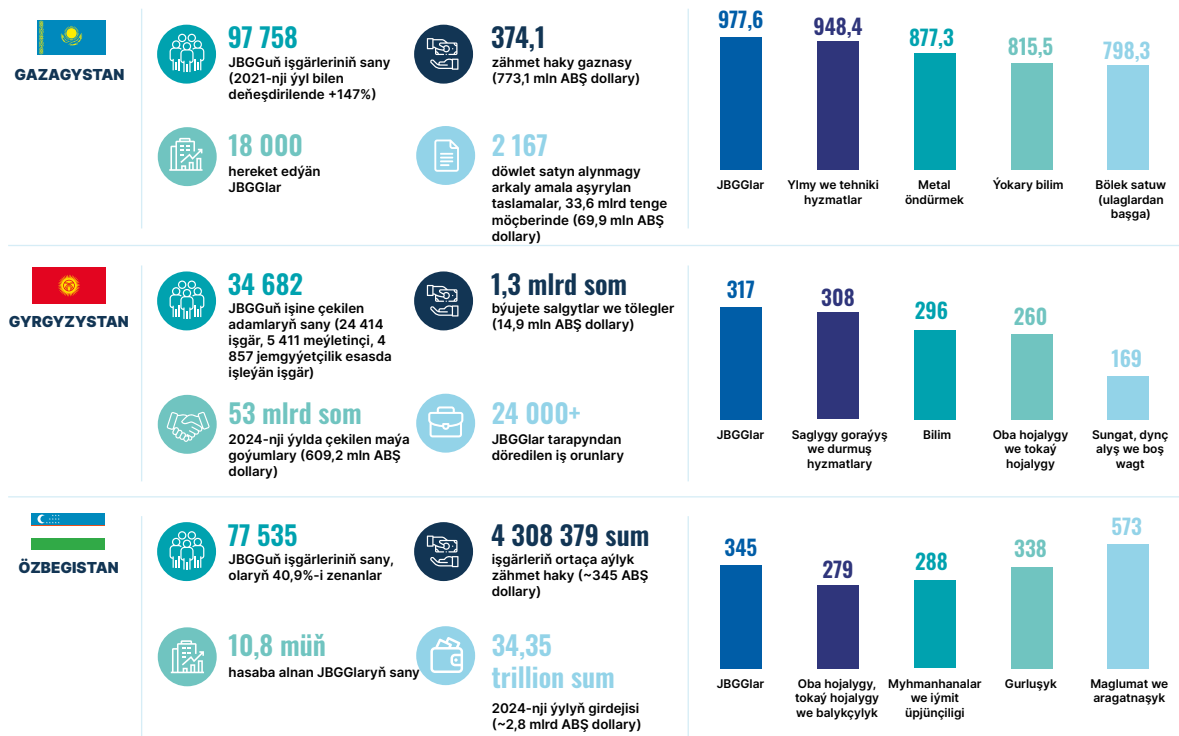

6. TDG-niň institusional goşandy: sektor ykdysadyýetiň gatnaşyjysy hökmünde

TDG-niň institusional goşandyna olaryň özüşe mazmunlaýyn, düzgünnamalaýyn goşandy bilen aýratynlykda garalmalydyr. Bu bölümde TDG-ler hyzmat üpjün edijiler ýa-da reformalaryň gatnaşyjylary hökmünde däl-de, iş orunlaryny döredýän, zähmet hakyny töleýän, salgytlary we sosial tölegleri töleýän, maliýe serişdelerini çekýän hem-de harytlary we hyzmatlary satyn alýan resmileşdirilen ykdysady sektor hökmünde seljerilýär. Başgaça aýdanyňda, gürrüň sektoryň iş beriji, salgyt töleýji we ykdysady dolanyşygyň gatnaşyjysy hökmünde ykdysadyýete «brutto» täsiri barada barýar.

6.1. TDG iş berijiler hökmünde

TDG-laryň institusional goşandynyň iň aýdyň elementi iş orunlarynyň döredilmegidir. Bu babatda gözleg sebitiň täjirçilik däl sektorynyň iş üpjünçiliginiň, hünär işiniň we ykdysady dolanyşygyň görnükli çeşmesi bolup durýandygyny görkezýär. Birnäçe ýurtda ol, esasan-da durmuş ulgamynda, bilermenlik işinde, taslamalary dolandyrmakda, bilimde, hukuk kömeginde, gowşak toparlar bilen işde we ýerli bileleşikleri ösdürmekde işjeň iş beriji hökmünde eýýäm çykyş edýär.

JBGG PUDAGYNDA MEŞGUL BOLAN ILAT — HER 100 000 ADAMA (2024-nji ýyl)

JBGG SALGYT TÖLEÝJI WE BÝUJET ULGAMYNDA GATNAŞJY HÖKMÜNDE

JBGGlar salgytlary we durmuş ätiýaçlandyrys gatançlaryny geçirýärler we şeýlelikde bu serişdeleri ykdysadyýete we býujete gaýtarp berýärler.

JBGG döwlet hyzmatlaryny we başlangyçlaryny goldamak arkaly býujetiň ýüküni ýeňilleşdirýär.

Gyrgyzystanda JBGGuň salgyt tölegleriniň derejesi hakyky adamlaryň salgyt töleýşi bilen deň derejededir.

JBGG pudagy — ýurtlaryň ösüşi goşandy artýan hakyky ykdysady oýunçydyr.

Netije: JBGGlar Merkezi Aziyada diňe bir jemgyýetçilik hyzmatlaryny bermek bilen çäklenmän, eýsem ykdysadyýetiň möhüm bölegi bolup durýar: olar iş orunlaryny döredýärler, salgyt töläýärler, maýa goýumlaryny çekýärler we sebitiň durnukly ösüşine goşant goşýarlar.

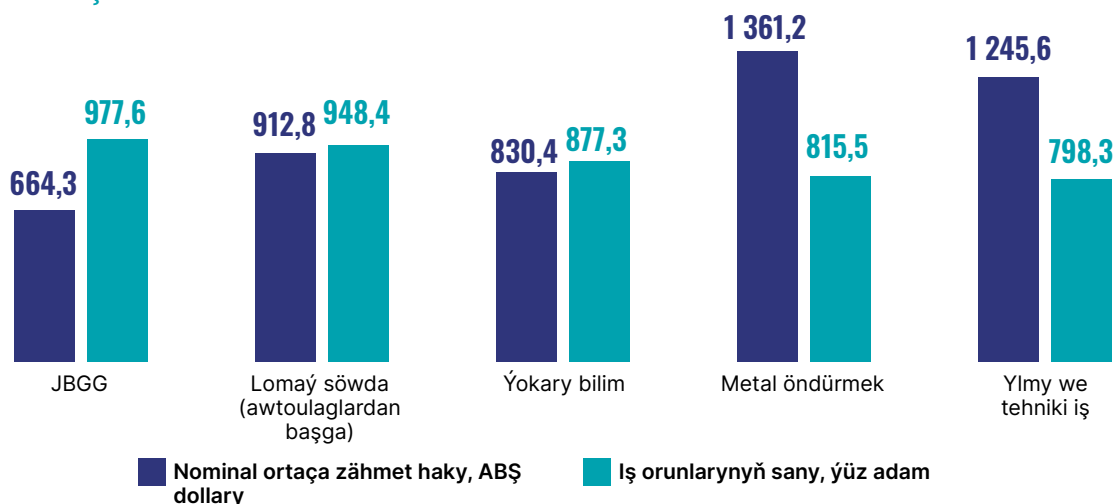
TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Gazagystanda hökümete degişli bolmadyk guramalaryň işgärleriniň ortaça sanawy 2021-nji ýylda 39 532 adamdan 2024-nji ýylda 97 758 adama çenli artdy. Şunda şäher ýerlerindäki iş üpjünçiligi 87 039 adamy, oba ýerlerindäki iş üpjünçiligi bolsa 10 719 adamy düzdi. Şol döwürde bir işgäriň ortaça aýlyk zähmet haky 109 496 teňňeden, ýagny 228 ABŞ dollaryndan, 318 853 teňňä, ýagny 664 ABŞ dollaryna çenli ýokarlandy.

Şeýle hem, 2024-nji ýylda Gazagystanyň Ykdysady iş görnüşleriniň umumy klassifikatorynyň 94.99.0 kody boýunça hökümete degişli bolmadyk guramalar sektorynyň çaklanylýan ýyllyk zähmet haky gaznasy 374,1 milliard teňňe, ýagny 773,1 million ABŞ dollary töweregi boldy. Bu görkeziji 2021-nji ýylda 51,9 milliard teňňe, ýagny 108,1 million ABŞ dollaryna deňdi. Ykdysady iş görnüşleriniň umumy klassifikatorynyň umumlaşdyrylan häsiýeti we gözlegiň predmetine degişli bolmadyk guramalary doly aýryp bolmaýandygy bilen bagly usulyýet çäklendirmelerine garamazdan, bu maglumatlar sektordaky iş üpjünçiligi bilen baglanyşykly ykdysady dolanyşygyň gerimini görkezýär.

Surat 4. Gazagystanyň TDG-leriniň institusional goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

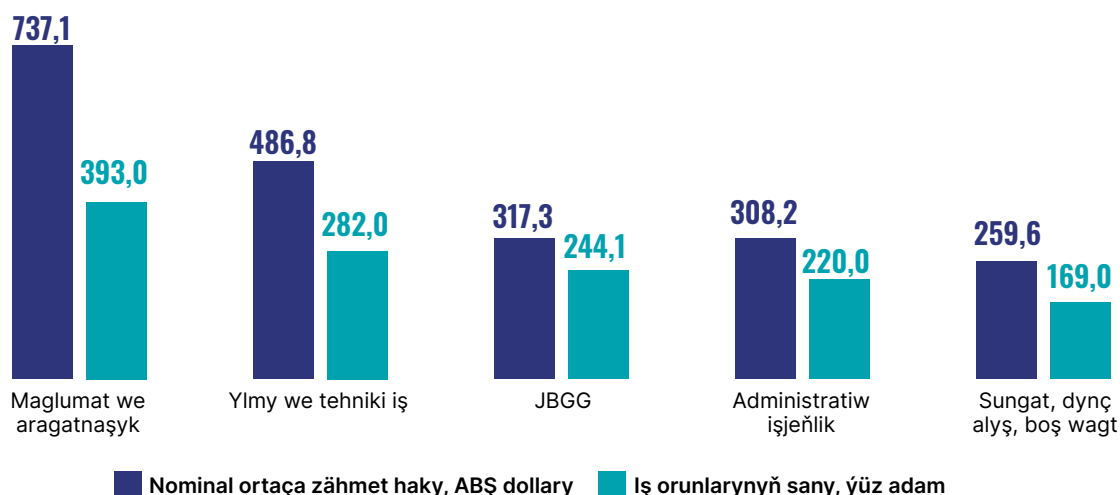

Çeşmeler: ýurt hasabaty, Milli statistika býurosynyň 2024-nji ýyl boýunça maglumatlary, «Gazagystan Respublikasynda eýeçilik görnüşleri boýunça işgärleriň sany we zähmet haky» neşiri.

Gyrgyzystanda, Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komitetiniň 2024-nji ýyl boýunça maglumatlaryna görä, işeň hereket edýän TDG-leriň işgärleriniň ortaça sanaw sany 24 414 adam boldy, olaryň 14 158-si aýallardyr. Mundan başga-da, TDG işine 4 857 daşarky utgaşykly işgär we 5 411 tölegsiz işgär, ýagny meýletinçi çekildi. Jemi bu sektoryň işine 34 682 adamyň gatnaşandygyny görkezýär. Ortaça aýlyk zähmet haky 27 605 som (317 ABŞ dollary) bolup, bu saglygy goraýyş, bilim, oba we tokaý hojalygy ýaly pudaklardaky ortaça aýlyk zähmet haklary bilen deňeşdirilýändir.

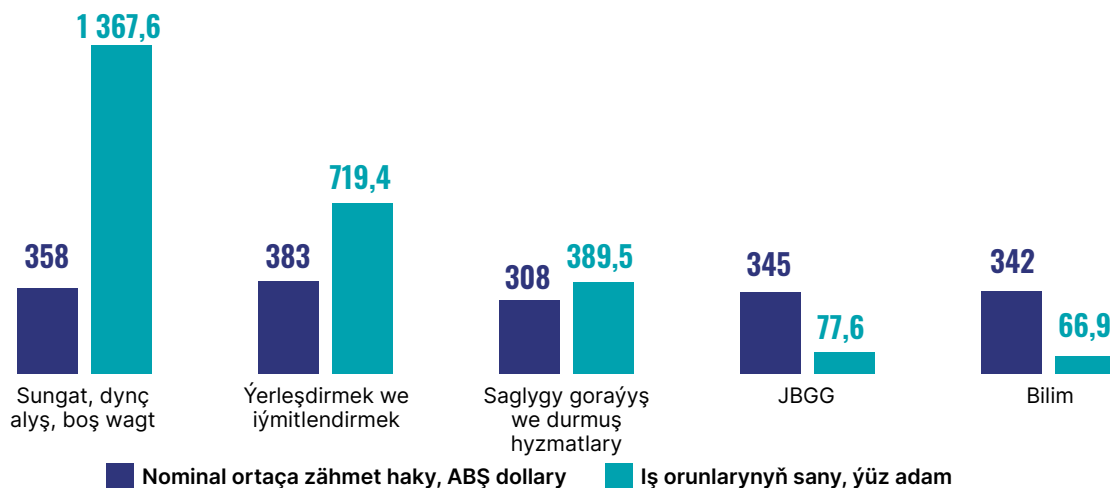

Surat 5. Gyrgyzystanyň TDG-leriniň institusional (pudaklaýyn) goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

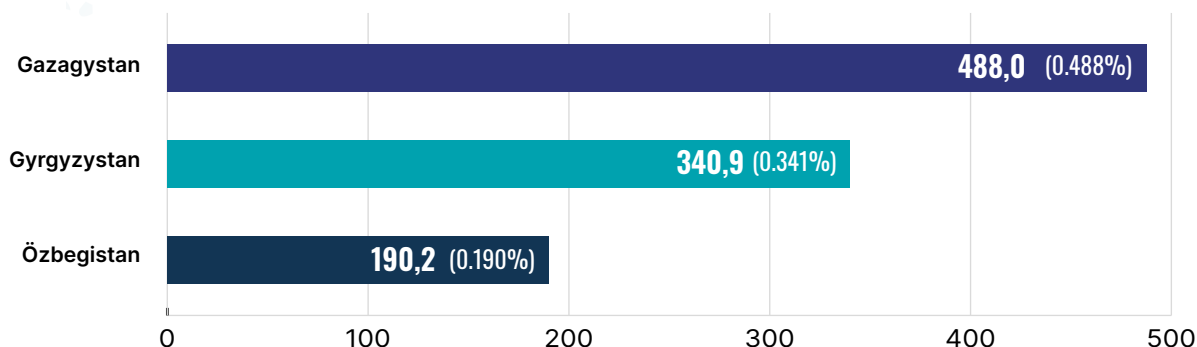
Özbeğistanda DNTG sektorynda 2024-nji ýylda 77 535 işgär bardy, olaryň 31 740-sy aýallar, ýa-da 40,9%. Ortaça hasaplanylýan nominal aýlyk zähmet haky aýda 4 308 379 sum (takmynan 345 ABŞ dollarý) boldy. Bu DNTG-lary diňe raýat infrastrukturasy däl, eýsem iş üpjünçiligi bazarynyň ähmiýetli bölegi hökmünde hem görmäge mümkinçilik berýär.

Surat 6. Özbegistanyň TDG-larynyň institusional (pudaklaýyn) goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

Çeşme: Özbegistan Respublikasynyň Statistika boýunça milli komiteti.

Şeýle hem TDG-niň iş üpjünçiligindäki pudaklaýyn goşandyna ýurtlaryň umumy ilat sanyna görä proporsional seretmek maksadalaýykdyr, Surat 7-ä serediň. Şeýle kesimde iş üpjünçiligine iň uly goşandy Gazagystanyň TDG-leri goşýar, bu ýerde sektorda işleýänleriň paýy ýarym göterime golaýdyr.

Surat 7. TDG sektorynda iş üpjünçiligi umumy ilat sanyna görä, 2024 ý., 100 müň raýata düşýän hasapda

Çeşme. Merkezi Aziýa ýurtlarynyň milli statistika edaralarynyň resmi maglumatlary boýunça hasaplandy:

https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com Gazagystan Respublikasynyň Milli statistika býurosy, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komiteti, «Ýylyň başyndaky hemişelik ilatyň sany» açyk maglumatlary, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com;

<https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3> Özbegistan Respublikasynyň Statistika boýunça milli komiteti, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3>

6.2. TDG salgyt töleýjiler we býujet ulgamynyň gatnaşyjylary hökmünde

Institusional goşandyň başga bir möhüm elementi TDG-nyň salgytlar we sosial tölegler arkaly döwlet girdejileriniň emele gelmegine gatnaşmagydyr. Bu görkeziji TDG-lary diňe grant ýa-da býujet goldawynyň alyjylary hökmünde kabul etmek düşünjesini ýeňip geçmek üçin aýratyn möhümdir. Ýurt materiallary TDG-laryň jemleýin ýagdaýda salgytlaryň we hökmany tölegleriň ähmiýetli töleýjileri bolup durýandygyny we çekilen serişdeleriň bir bölegini milli ykdsadyýete we býujet ulgamyna gaýtaryp berýändigini görkezýär.

MYSAL

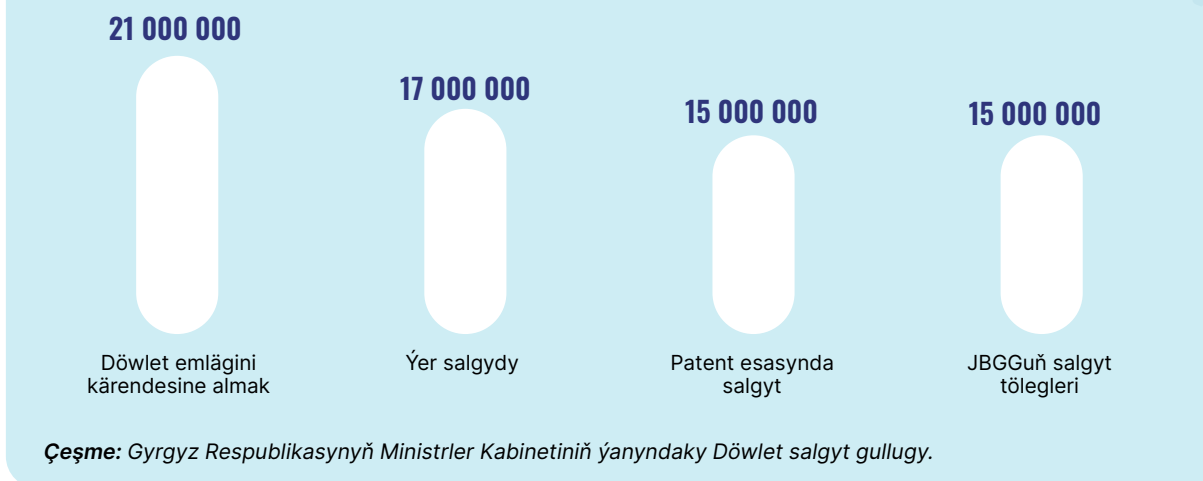
Gyrgyzystan: döwlet býujetine käbir umumydöwlet salgytlary bilen möçberi boýunça deňeşdirip bolýan düýpli tölegler

Gyrgyzystanda 2024-nji ýylda işjeň hereket edýän Gyrgyz Respublikasynyň TDG-lary ýurduň býujetine takmynan 1,3 milliard som ýa-da 15 million ABŞ dollaryna golaý serişde töledi. Bu tölegleriň möçberi döwlet býujetiniň patent esasynda alynýan salgyt ýaly käbir girdeji çeşmeleriniň ýurt boýunça umumy möçberi bilen hem deňeşdirilip bilner: patent esasynda alynýan salgyt — 1,3 milliard som ýa-da 15 million ABŞ dollaryna golaý; ýer salgydy — 1,5 milliard som ýa-da 17 million ABŞ dollaryndan gowrak; döwlet emlägini kärendesine alandygy üçin tölenilýän tölegler görnüşindäki salgyt däl tölegler — 1,8 milliard som ýa-da 21 million ABŞ dollaryna golaý.

Şeýle deňeşdirmе usuly TDG sektorynyň diňe durmuş ýa-da raýat jemgyýetiniň instituty hökmünde däl, eýsem býujet girdejileriniň emele gelmegine görnükli goşant goşýan gatnaşygy hökmünde hem görkezilip bilinjekdigini açyp görkezýär.

**8-nji surat. Gyrgyzystanyň TDG-larynyň döwlet býujetine tölegleri käbir döwlet girdejil-
eriniň görnüşleri bilen deňeşdirilende, ABŞ dollarý**

Şol bir wagtda TDG-lary hasaba almagyň ösen institusional ulgamy bolan ýagdaýda-da salgyt maglumatlaryna elýeterlilik çäkli bolup biler, bu bolsa institusional goşanda doly baha bermek mümkinçiligini peseldýär. Mysal üçin, Gazagystanyň Döwlet girdejileri komitetinden maglumatlaryň gizlinligi sebäpli respublika we sebitler boýunça HDG-lardan salgyt girdejileri barada maglumat almak başartmady. TDG-laryň býujete tölegleri baradaky maglumatlara elýeterlilikde kynçylyklar Özbegistanda we Türkmenistanda hem ýüze çykdy.

Täjigistanda 2024-nji ýyl boýunça 69 guramadan ybarat saýlama toparyň maliýe seljermesi jemi dolanyşygyň 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý) bolandygyny görkezdi, şolardan takmynan 4 mln somoni (440 müň ABŞ dollaryndan gowrak) girdeji we sosial salgytlar görnüşinde ýurduň býujetine geçirildi. Bu görkezijini awtomatik ýagdaýda tutuş sektora ýaýratmak bolmaz, emma ol prinsipial taýdan möhüm fakty görkezýär: serişdeleriň bir bölegi ýurduň içinde zähmet hakyna, salgyt töleglerine we sosial töleglere öwrülýär, şeýlelikde iş üpjünçiliginiň we býujet girdejileriniň artmagyna ýardam edýär.

6.3. TDG goşulan gymmaty öndürjiler hökmünde

Institusional goşandyň ähmiýetli makroykdysady görkezijisi TDG-niň jemi goşulan gymmata we JIÖ-e goşandydyr. Ykdysady manyda TDG-ler zähmet, dolandyrys serişdeleri, jaýlar, enjamlar, satyn alynýan harytlar we hyzmatlar ulanylýan hyzmatlary, ekspert önümlerini, sosial maksatnamalary we beýleki netijeleri döretmek arkaly goşulan gymmat öndürýärler. TDG netijeleriniň ep-esli bölegi bähbit görüjilere mugt ýa-da ýeňillikli esasyda berilýän hem bolsa, olaryň öndürilmegi sektoryň jemi önüm çykaryşyny kemala getirýär, bu önüm çykaryş bilen aralyk sarp edişiň arasyndaky tapawut bolsa onuň jemi goşulan gymmatyny görkezýär. Şonuň üçin TDG-niň JIÖ-e goşandyna täjirçilik peýdasyndan gelip çykýan netije hökmünde däl-de, ölçenip bilinýän ykdysady gymmaty bolan jemgyýetçilik peýdaly hyzmatlaryň we önümleriň döredilmeginiň netijesi hökmünde garamak zerurdyr.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

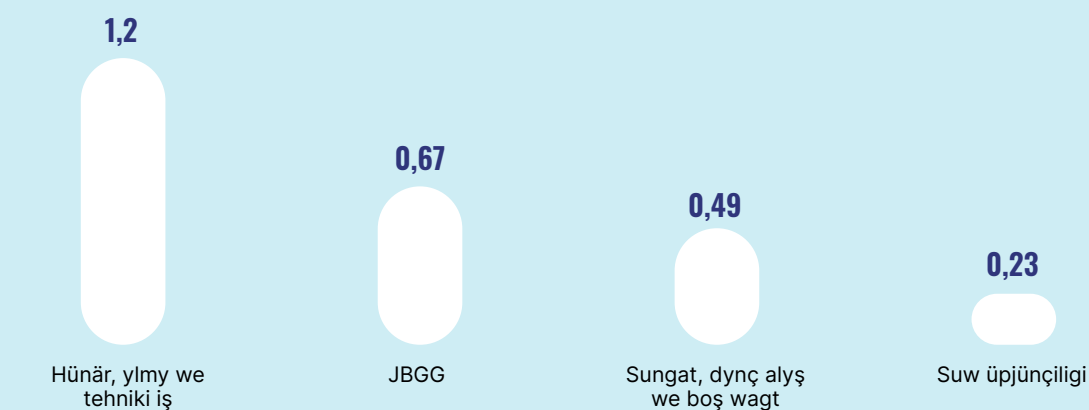
Gyrgyzystan: jemi goşulan gymmat boýunça TDG-laryň goşandy ykdysadyýetiň aýry-aýry pudaklarynyň görkezijileri bilen deňeşdirip bolýandyr

Gyrgyzystanda 2024-nji ýylda işjeň hereket edýän TDG-lar 10 milliard somdan gowrak möçberde jemi goşulan gymmat dörettdi, bu bolsa 115 million ABŞ dollaryna golaýdyr. İşjeň hereket edýän TDG-laryň ýurduň nominal jemi içerki önümlerindäki paýy 0,67 göterime deň boldy.

Bu ähmiýetli görkeziji bolup, suw üpjünçiligi (0,23 göterim), sungat, güýmenje we dynç alyş (0,49 göterim), şeýle hem hünär, ylmy we tehniki iş (1,2 göterim) ýaly ykdysadyýetiň aýry-aýry pudaklarynyň görkezijileri bilen deňeşdirilip bilner.

Merkezi Aziýa sebiti boýunça hem TDG sektory, jemgyýetçilikde görünýänliginiň çäklidigine garamazdan, tutuş ykdysady iş görnüşleriniň goşandy bilen deňeşdirip bolýan derejede goşant goşýar.

9-njy surat. Gyrgyzystanyň TDG-larynyň jemi goşulan gymmada goşandy ykdysadyýetiň käbir iş görnüşleri bilen deňeşdirilende, göterim

Çeşme: Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komiteti.

Sebitiň ähli ýurtlary boýunça şeýle statistika elýeterli däldi, emma statistik maglumatlar sektoryň jemi goşulan gymmatyny hasaplamaga mümkinçilik berýän ýerlerde TDG ykdysadyýetiň «görünmeýän» gatnaşyjysy bolmagyny bes edýär; şeýle maglumatlar ýok ýerlerde bolsa olaryň institusional goşandy pes baha berilýär ýa-da gytaklaýyn - iş üpjünçiligi, maliýeleşdiriş, taslamalar, grantlar we salgyt tölegleri arkaly beýan edilýär.

6.4. TDG maliýe serişdelerini çekmegiň we gaýtadan paýlamagyň kanaly hökmünde

TDG-niň institusional goşandy olaryň maliýe serişdelerini çekmek we paýlamak ukybynda hem ýüze çykýar; bu serişdeler sosial maksatnamalara, harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alynmagyna, ekspertleriň we potratçylaryň işine, hyzmatlary ösdürmäge we bähbit görüjileri goldamaga gönükdirilýär. TDG serişdeleri gaýtadan paýlamak we «ýetirmek» funksiýasyny ýerine ýetirýär; onuň kömegi bilen döwlet, hyzmatdaşlyk, hususy we jemgyýetçilik serişdeleri jemgyýetçilik zerurlygy ýokary bolan, emma adaty maliýeleşdiriş mehanizmleri gurşawy, anyklygy ýa-da hyzmatlaryň durnuklylygyny hemişe ýeterlik üpjün etmeýän ugurlara we ýerlerä ýetýär. Bu aýratyn-da gowşak toparlar bilen işlemek, krizis kömegi, rehabilitasiýa, adalata elýeterlilik, inklýuziw bilim, ýerli hyzmatlar we oba bileleşikleri üçin degişlidir.

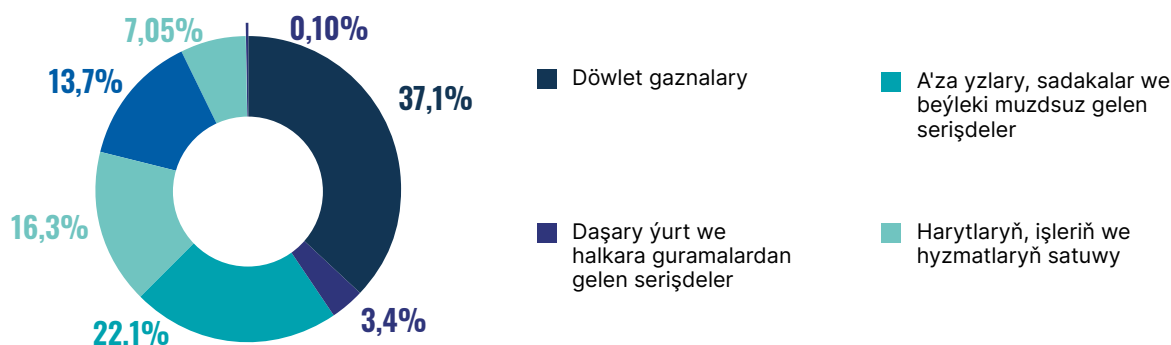

Gazagystanda TDG girdejileriniň gurluşy diwersifikasiýalaşdyrylan häsiýete eýedir. Döwlet sosial zakazynyň möçberi takmynan 33,5 mlrd tenge (70,0 mln ABŞ dollary) bolsa-da, ol sektoryň jemi zähmet haky gaznasynyň diňe takmynan 9%-ini ýapýar, bu halkara maliýeleşdirmesiniň (27,2 mlrd tenge ýa-da takmynan 60 mln ABŞ dollary) we beýleki çeşmeleriň ähmiýetli roluny görkezýär. Emma döwlet sosial zakazynyň maliýeleşdirilişindäki üýtgeşmeler döwletiň sosial hyzmatlary we taslamalary guramak meselelerinde TDG-lere has köp ynanmaga meýillidigini görkezýär. Mysal üçin, 2024-nji ýylda taslamalaryň sany ortaça artdy, maliýeleşdiriş möçberi bolsa ep-esli ýokarlandy; bu TDG-leriň has iri taslamalaryň çäginde hyzmatlary ýerine ýetirmek ukybynyň artýandygyny görkezip biler.

Gyrgyzystanda TDG girdejileriniň gurluşy sektoryň daşary ýurt grantlaryna doly bagly däldigini görkezýär: serişdeleriň ep-esli bölegi sadakalar, hemaýatkärlik kömegi, býujet goldawy, agzalyk tölegleri we tölegli hyzmatlar hasabyna emele gelýär. 2024-nji ýylda TDG sektorynyň umumy maliýe girdejileri takmynan 53 mlrd som (609 mln ABŞ dollaryndan gowrak) boldy, bu gözlegde bahalandyrylýan goşandy berýän TDG maksatlaýyn toparynyň girdejileri bolsa 14,2 mlrd som (takmynan 161,7 mln ABŞ dollary) boldy. Girdejileriň gurluşy diwersifikasiýalaşdyrylan, emma birmeňzeş bolmadyk serişde binýadyny görkezýär: hemaýatkärlik kömegi we sadakalar 8,3 mlrd som (takmynan 95,4 mln ABŞ dollary) ýa-da 59%, daşary ýurt tehniki kömegi we grantlar 2,7 mlrd som (takmynan 30,5 mln ABŞ dollary) ýa-da 19%, önümleriň we hyzmatlaryň ýerlenmegi 0,4 mlrd som (takmynan 4,5 mln ABŞ dollary) ýa-da 3%, býujet goldawy 0,2 mlrd som (takmynan 1,8 mln ABŞ dollary) ýa-da 1%, agzalyk tölegleri 0,1 mlrd som (takmynan 1,1 mln ABŞ dollary) ýa-da 1%-den az, beýleki çeşmeler bolsa 2,5 mlrd som (takmynan 28,3 mln ABŞ dollary) ýa-da 18% boldy.

Özbeğistanda TDG serişdeleriniň esasy çeşmesi döwlet maksatly we býujetden daşary gaznalar bolup, olaryň paýyna ähli girdejileriň 38,4%-i düşýär. Soňky ýedi ýylda raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak üçin döwlet býujetinden 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý) bölünip berildi, bu 2008-2016-njy ýyllar bilen deňeşdirilende 12 esse köpdür. Soňky üç ýylda territorial gaznalar arkaly 83 mlrd sum (7 mln ABŞ dollaryna golaý) möçberinde 1 600 taslama durmuşa geçirildi. Şol bir wagtda agzalyk tölegleriniň, sadakalaryň we beýleki muzdsuz girdejileriň ýokary paýy (22,9%) sektoryň jemgyýetçilik maliýeleşdiriş mehanizmlerine institusional baglylygyny meýletin raýdaşlyga we haýyr-sahawata görnükli daýanmak bilen utgaşdyrýandygyny görkezýär.

Surat 10. Özbeğistanda DNTG girdejileriniň gurluşy, 2024 ý., görterimde

6.5. TDG harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri hökmünde

TDG-nyň institusional goşandy iş üpjünçiligi we salgytlar bilen çäklenmeýär. Guramalar hem harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri bolup çykyş edýär we kiçi hem-de orta işewürlük üçin isleg döredýär. Bu taslama işinde aýratyn görünýär: gowşak toparlar üçin harytlary we hyzmatlary satyn almak, seminarlar, okuwlary, maslahatlar, fokus toparlar, tegelek stollar we jemgyýetçilik çäreleri geçirmek jaý kärendesini, ulag hyzmatlaryny, ýmit üpjünçiligini, çaphana işlerini, enjamlary, sarp ediş materiallaryny, aragatnaşyk hyzmatlaryny we ekspert goldawyny talap edýär.

Şol bir wagtda TDG-ler harytlary we hyzmatlary esasan kiçi we orta işewürlükden satyn alýarlar: myhmanhanalardan, ýmit kärhanalaryndan, ulag kompaniýalaryndan, sarp ediş materiallaryny üpjün edijilerden, jaýlary we ofis tehnikasyny kärendesine berijilerden. Bu köpeldiji täsir döredýär: taslamanyň esasy maksady sosial, bilim ýa-da hukuk goragyş häsiýetli bolsa-da, onuň durmuşa geçirilmegi ýerli ykdysadyýetde ykdysady isleg emele getirýär. Bu manyda TDG-ler diňe serişdeleri çekmän, olary üpjün edijileriň, potratçylaryň we hyzmat guramalarynyň torunyň üsti bilen gaýtadan paýlaýarlar.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-laryň institusional goşandy, ilkinji nobatda, sektoryň ykdysady dolanyşygyň özbaşdak gatnaşyjsy hökmünde çykyş etmeginde ýüze çykýar. TDG-lar iş orunlaryny döredýär, zähmet haky gaznasyny emele getirýär, salgytlary we durmuş töleglerini töleýär, döwlet, hyzmatdaşlyk hem-de hususy serişdeleri çekýär, harytlary we hyzmatlary satyn alýar, käbir ýagdaýlarda bolsa tölegli hyzmatlary, durmuş telekeçiligini we girdeji getirýän işi ösdürýär.

Bu goşant resmi ýa-da jemlenen statistiki maglumatlaryň bar bolan ýerlerinde has ygtybarly görkezilýär. Gyrgyzystan jemi goşulan gymmadyň we TDG-laryň JIÖ-däki paýynyň hasaplanmagynyň mysalyny berýär; Gazagystan iş üpjünçiliginiň, zähmet hakynyň we döwlet durmuş sargydyň giň gerimli ösüş dinamikasynyň mysalyny görkezýär; Özbegistan döwlet goldawynyň institusional taýdan resmileşdirilen ulgamynyň we uly iş üpjünçiligi sektorynyň mysalyny berýär; Täjigistan guramalaryň topary boýunça dolanyşygyň we salgyt tölegleriniň böllekleýin bahalandyrylmagynyň mysalyny görkezýär; Türkmenistan bolsa institusional goşant taslamalar, guramalar we girdeji getirýän kärhanalar boýunça aýry-aýry görkezijiler arkaly beýan edilýän başga statistiki gurşawyň mysalydyr.

Esasy sebitleýin netije şundan ybarat: TDG-lar möhüm ykdysady goşant goşýar, emma bu goşant milli maglumat ulgamlarynda dürli derejede görünýär. Şonuň üçin TDG-laryň goşandynyň mundan beýläk ykrar edilmegi diňe olaryň jemgyýetçilik peýdasyny beýan etmegi däl, eýsem sektoryň iş üpjünçiligi, maliýe akymlyary, salgyt tölegleri, jemi goşulan gymmaty, meýletin zähmeti hem-de harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alnyşy boýunça has yzygiderli statistiki hasaba alnyşynyň ösdürilmegini talap edýär.

Gazagystanda we Gyrgyzystanda statistika edaralary syýahatçylyk sektory boýunça kömekçi hasaplaryň ýöredilişini eýýäm girizdiler. Kömekçi hasaplar esasy Milli hasaplar ulgamyny (MHU) doldurýan, belli bir ykdysady pudagyň öz klassifikasiýalary we görkezijileri arkaly jikme-jik öwrenmäge mümkinçilik berýän, şol bir wagtda bolsa umumy standartlar bilen utgaşykly bolýan makroykdysady seljeriş guralydyr. MHU-nyň ösdürilmeginde indiki ädim TDG sektory boýunça kömekçi hasaplaryň girizilmegi bolup biler.

Şu Hasabatnyň 3-nji goşundysynda sebitiň TDG-larynyň institusional goşandyny görkezýän ýurtlar boýunça jemleýji görkezijiler tablisasy berilýär.

7. TDG-nyň dolandyryşyň hiline, maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüş şertlerine goşandy

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň möhüm roly olaryň amaly ekspertiza, maksatnamalaryň ýerine ýetirilişine monitoring, ilatdan gaýdýan aragatnaşygy bermek we karar kabul etmek proseslerine gatnaşmak arkaly dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmak ukyby bilen baglanyşyklydyr. Şeýle goşant göni ykdysady netijä öwürilmän biler, emma ol işewürlük, maýa goýumlar, ýerli ösüş we adamlaryň hyzmatlara elýeterliligi üçin möhüm bolan has önünden çaklanylan, has aýdyň we has jogapkärçilikli gurşawy kemala getirýär.

Чадвал: Саҳми ТҒТ дар сифати идоракунӣ, фазои сармоягузорӣ ва шароити рушди баҳши хусусӣ дар Осиёи Марказӣ

7.1. TDG döwlet çözümlerini kabul etmek we özgertmeleri amala aşyrmak sikliniň gatnaşyjylary hökmünde

Sebitiň ähli ýurtlarynda TDG-ler belli bir derejede karar kabul etmek proseslerine goşulandyr: öz işini milli ileri tutulýan ugurlar bilen ylalaşdyrmak, bilelikdäki maksatnamalara gatnaşmak, ekspertiza bermek, jemgyýetçilik geňeşlerinde, işçi toparlarda, maslahatlaşmalarda we forumlarda çykyş etmek arkaly. Bu gatnaşygyň derejesi dürli ýurtlarda birmeňzeş däl, emma umumy ugur aýdyňdyr: TDG-ler diňe taslamalary ýerine ýetirijiler däl, eýsem döwlet syýasatynyň has maglumatly we durmuş taýdan duýgur bolmagyna kömek edýän hyzmatdaşlar hökmünde hem çykyş edýärler.

Gazagystanda TDG-niň döwlet syýasatyna gatnaşmagy döwlet sosial zakazy arkaly hem institusionallaşdyrylandyr; onuň üsti bilen TDG-ler sosial taýdan ähmiýetli hyzmatlary bermäge we döwlet hyzmatlarynyň gurşawyndaky boşluklary doldurmaga gatnaşýarlar. Jemgyýetçilik geňeşleri we beýleki maslahatlaşma meýdançalary TDG-lere çözümleriň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmaga, ýerlerden maglumat bermäge we teklipleri döwlet edaralaryna ýetirmäge mümkinçilik berýär.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

Gazagystan: döwlet sosial zakazy we jemgyýetçilik geňeşleri:

Gazagystanda döwlet bilen TDG-niň özara hereketi durnukly mehanizmlere: döwlet sosial zakazyna, grant maksatnamalaryna, jemgyýetçilik geňeşlerine we işçi toparlara daýanýar. Bu TDG-lere sosial başlangyçlary durmuşa geçirmäge, hyzmatlary bermäge, durmuş-ykdysady meseleleri ara alyp maslahatlaşmaga we döwlet çözgütleri boýunça gaýdýan aragatnaşygy kemala getirmäge gatnaşmaga mümkinçilik berýär. Şeýle model TDG-nyň gatnaşygyny has yzygiderli we resmileşdirilen edýär.

MYSAL

Täjigistan: TDG-nyň strategik meýilnamalaşdyrmaga gatnaşmagy:

Täjigistanda TDG-nyň Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara işçi toparyna gatnaşmagy taslama derejesindäki özara hereketden dolandyryş sikline has ulgamlayyn gatnaşmaga geçişi görkezýär. TDG-ler strategik meýilnamalaşdyryş resminamalaryna monitoring we baha bermek, gender deňligi, sanlylaşdyrmak, ýaşyl ykdysadyýet we klimatyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça teklipler berýärler. Şeýle format raýat sektorynyň ekspert potensialyny milli ileri tutulýan ugurlary ara alyp maslahatlaşmakda we olary amaly durmuşa geçirmekde ulanmaga mümkinçilik berýär.

MYSAL

Türkmenistan: ekspertiza we milli hereket meýilnamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak:

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary esasy döwlet syýasatlarynyň ykrar edilen ekspertleri we bilelikde işläp düzüjileri bolup çykyş edýärler. «Ynam», «Ýenme», «Maşgala» we beýleki jemgyýetçilik guramalary Adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmek boýunça işçi toparyň düzümine girýär, «Keýik Okara» bolsa Gender deňligi boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmekdäki maslahatlaşmalara gatnaşýar. Bu TDG-nyň amaly tejribesi ýokary derejedäki strategik resminamalara gönüden-göni integrirlenýän ýagdaýda maslahatlaşmalardan bilelikdäki meýilnamalaşdyrmaga geçişiň mysalydyr.

MYSAL

Özbeğistan: TDG (DNTG) kadalaşdyryjy we maksatnamalaýyn çözgütleriň başlangyçlary hökmünde

Özbeğistanda TDG-ler barha köplenç diňe sosial we aň-bilim taslamalarynyň ýerine ýetirijileri däl, eýsem döwlet gün tertibini kemala getirmäge gatnaşýan aktorlar hökmünde hem çykyş edýärler. Görkeziji mysal - Özbeğistanyň maýyplar assosiasiasynyň BMG-niň Maýyplaryň hukuklary hakyndaky konwensiýasyny durmuşa geçirmek boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmegi başlangyç etmegi; soňra bu resminama döwlet tarapyndan institusional goldaw aldy. Şu hatarda «Umidvorlik» merkeziniň döwlet bilim syýasatyna integrirlenen inklýuziw bilim konsepsiýasyny öňe sürmegi, şeýle hem Özbeğistanyň meýletinçiler assosiasiasynyň «Meýletinçilik işi hakynda» Kanunyň kabul edilmegine ýardam eden adwokasiýa işi hem bar. Bu ýagdaýlar Özbeğistanda TDG-laryň diňe özgertmeleri ara alyp maslahatlaşmaga däl, eýsem jemgyýetçilik başlangyçlaryny we gowşak toparlaryň isleglerini döwlet maksatnamalarynyň, kadalaşdyryjy çözgütleriň we institusional üýtgeşmeleriň diline geçirmäge gatnaşýandygyny görkezýär.

7.2. TDG döwlet çözgütleri üçin ekspertiza çeşmesi hökmünde

TDG-nyň möhüm funksiýalarynyň biri adamlaryň, bileleşikleriň we anyk meseleleriň üstünde alnyp barylýan amaly işe, şeýle hem halkara tejribäniň çuňňur öwrenilmegine daýanýan ekspertizany bermekden ybaratdyr. Şeýle ekspertiza köplenç resminamalarda ýa-da statistikada görünmeýän durmuşy ýagdaýy döwlet edaralaryna ýetirmäge mümkinçilik berýär.

TDG kadalaşdyryjy hukuk namalaryny, döwlet maksatnamalaryny, hereket meýilnamalaryny, usulyýetleri, hyzmat standartlaryny we monitoring gurallaryny işläp düzmäge goşant goşup biler. Olaryň gatnaşygy, esasan, meseleleriň gönüden-göni bähbit görüjileriň tejribesi, ýerli şertler, gowşak toparlaryň zerurlyklary we hyzmatlardan peýdalanmagyň amaly päsgelçilikleri bilen baglanyşykly ýagdaýlarynda aýratyn gymmatlydyr.

MYSAL

Gyrgyzystan: sebitleri ösdürmegiň adresli döwlet syýasatyny işläp düzmäge goşant

«Ösüş syýasaty instituty» jemgyýetçilik birleşigi 2025-2030-njy ýyllar üçin sebitleriň toplumlaýyn durmuş-ykdysady ösüşiniň Döwlet maksatnamasyny işläp düzmek prosesinde ekspertiza berdi. Bu maksatnama toplumlaýyn territorial meýilnamalaşdyrmaga geçmegi, aýratyn üns berilmeli ýerleri kesgitlemegi, giňişlik maglumatlaryny ulanmagy we umumymilli bähbitler bilen ýerli bileleşikleriň bähbitleriniň arasyndaky deňagramlylygy berkitdi. ÖSI-niň bu gün tertibine ekspert goşandy ulgamlaryň boldy: ylalaşykly sebit meýilnamalaşdyryş konsepsiýasyny işläp düzmekden we territorial meýilnamalaşdyrmaga täze çemeleşmeleri girizmekden başlap, DŞYÖM-niň täze usulyýetlerini işläp düzmegi goldamaga hem-de beýik daglyk, barmasy kyn we serhetýaka ýerleri goldamak maksatnamasyny taýýarlamaga gatnaşmaga çenli; şol sanda ýerleriň gowşaklyk indeksi adresli döwlet goldawynyň guraly hökmünde ulanyldy.

MYSAL

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanunçylygy öňe sürmek

Täjigistanda aýallar guramalarynyň koalisiýasy deň hukuklar we deň mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllap öňe sürmäge gatnaşdy. Iş kanun taslamasyna ekspert goldawyny, jemgyýetçilik diňlenişliklerini, döwlet edaralary bilen özara hereketi we çemeleşmeleri halkara borçnamalary bilen sazlaşdyrmagy öz içine aldy. Bu mysal TDG-laryň diňe belli bir toparyň bähbitlerini gorajjylar däl, eýsem kanunçylyk prosesiniň gatnaşyjylary hökmünde hem çykyş edip bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Türkmenistan: milli hereket meýilnamalaryna gatnaşmak

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary aýry-aýry hereket meýilnamalaryny işläp düzmäge we durmuşa geçirmäge gatnaşýarlar. «Ynam» jemgyýetçilik guramasy adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça işe çekilendir, «Keýik Okara» bolsa gender deňligi gün tertibi we gowşak maşgalalary goldamak bilen baglanyşyklydyr. Bu ýagdaýlarda TDG-nyň goşandy amaly tejribäniň, ýöriteleşdirilen kömegiň we duýgur sosial meseleler boýunça çözgütleri kemala getirmäge gatnaşmagyň utgaşmasynda ýüze çykýar.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

Özbekistan: DNTG-niň öý zorlugy baradaky kanunçylyk özgertmesine goşandy

Birnäçe ýylyň dowamynda DNTG-ler, şol sanda Nemolchi.uz başlangyjy, krizis merkezleri we aktivistler, maglumat kampaniýalaryny geçirdiler, zorluk ýagdaýlaryny resmileşdirdiler, ejir çekenlere kömek etdiler we kanunçylygy üýtgetmek boýunça teklpler taýýarladylar. 2023-nji ýylda döwlet, parlament we raýat jemgyýetiniň bilelikdäki işi netijesinde öý zorlugy üçin administratiw we jenaýat jogapkärçiligi baradaky kadalar kabul edildi hem-de pidalary goramak mehanizmleri güýçlendirildi.

7.3. TDG ilatdan gaýdýan aragatnaşyk kanaly hökmünde

Döwlet dolandyryşynyň hili çözümleriň amalda nähili işleýändigini barada ygtybarly maglumat almak ukybyna baglydyr. TDG-ler dolandyryşyň bu elementini güýçlendirýär, sebäbi olar resmi kanallara ýüz tutmaktan çekinýän, hyzmatlara ýetip bilmeýän ýa-da öz meselelerini özbaşdak beýan edip bilmeýän toparlara çykalga tapýarlar.

MYSAL

Türkmenistan: ýerli meseleleri ýüze çykarmak we gowşak toparlar bilen işlemek

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary ýerli derejede lokal meseleleri ýüze çykarýarlar, döwlet başlangyçlaryny düşündirýärler we resmi maglumat kanallary bilen gowşak gurşalan toparlar bilen işleýärler. Bu, hususan-da, maýyplygy bolan adamlara, zorlukdan ejir çeken aýallara, garry adamlara we hukuk hem-de psihologik goldawa mätäç toparlara degişlidir.

MYSAL

Täjigistan: Basseýn aýallar forumlary

Täjigistanda Syrderya we Kofarnihon derýalarynyň basseýnlerinde «Aýal we jemgyýet» assosiasiýasy jemgyýetçilik guramasy tarapyndan döredilen «Basseýn aýallar forumlary» dialog platformasy aýal suw ulanyjylaryň pikirleriniň teswirnama görnüşinde resmileşdirilip, göni Täjigistan Respublikasynyň Energetika we suw serişdeleri ministrligine iberilýän hemişelik meýdança bolup hyzmat edýär. Bu döwlet edaralaryna serişdeleri dolandyrmakdaky ýerli çagyryşlara dessin jogap bermäge mümkinçilik berýär.

MYSAL

Özbekistan: ýerli býujetleriň jemgyýetçilik monitoringi

Özbekistanyň Kaşkadarya welaýatynda 2026-njy ýylda ýerli DNTG-ler we aktivistler 12 mahallada «Başlangyçly býujet» we «Mahalla býujeti» maksatnamalaryna jemgyýetçilik monitoringini geçirdiler; munuň üçin obýektlere gözden geçirme, resminamalaryň seljermesi we bähbit görüjiler bilen interwýular ulanyldy. Bu mehanizmiň üsti bilen dolandyryş edaralary işleriň pes hili, pyýada ýollaryň we suw sowujylaryň ýoklugy, resminamalara elýeterlilik çäklendirilmegi we kemçilikler bar wagty taslamalaryň formal tamamlanmagy ýaly ýagdaýlary görkezýän maglumatlary çözümlerde hasaba almaga mümkinçilik aldylar. Bu Özbekistanda DNTG-leriň ýerli býujet syýasatyny düzediş üçin ilatdan gaýdýan aragatnaşyk kanaly hökmünde çykyş edýändigini görkezýär.

Şeýle gaýdýan aragatnaşyk döwlet üçin haýsy çözgütleriň ilat tarapyndan elýeterli we işleýän hökmünde kabul edilýändigini, haýsy çäreleriň uýgunlaşdyrylmalydygyny, maglumat bermekde niredede boşluklaryň döreýändigini we haýsy toparlaryň kömekden çetde galýandygyny görmäge kömek edýär. Bu diňe sosial maksatlar üçin däl, eýsem işewürlük we ýerli ösüş üçin hem möhümdir, sebäbi dolandyryş çözgütleriniň hilindäki kemçilikler köplenç hojalyk subýektleri, öý hojalyklary we bileleşikler üçin goşmaça çykdajylara öwrülýär.

7.4. Jemgyýetçilik monitoringi we hasabatlylyk

TDG-ler maksatnamalaryň ýerine ýetirilişine jemgyýetçilik monitoringi, çözgütleriň ara alnyp maslahatlaşylmagyna gatnaşmak we özgertmeleriň aýry-aýry ugurlaryna daşarky baha bermek arkaly dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmaga goşant goşýarlar. Şeýle goşant jemgyýetçilik ähmiýetine eýedir, sebäbi ol kemçilikleri ir ýüze çykarmaga, serişdeleriň netijesiz ulanylmagyny azaltmaga we hyzmatlaryň adreşliligini ýokarlandyrmaga kömek edýär.

Gazagystanda jemgyýetçilik geňeşleri we ekspert meýdançalary TDG-lere çözgütleri ara alyp maslahatlaşmaga we jemgyýetçilik gözegçiligine gatnaşmaga mümkinçilik berýär. Özbegistanda jemgyýetçilik monitoringiniň görnüşleri ýerli býujetleriň, döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň we jemgyýetçilik ähmiýetli infrastruktura başlangyçlarynyň monitoringini öz içine alýar. Gyrgyzystanda TDG-ler derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alynmagyna monitoringe gatnaşýarlar. Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary adatdan daşary ýagdaýlar, ilata maglumat bermek we gowşak toparlar bilen işlemek ulgamynda ýerlerden gaýdýan aragatnaşygy üpjün edýärler.

MYSAL

Gazagystan: Atbasarda sil joşgunyna garşy çäreleriň jemgyýetçilik monitoringi:

Gazagystanda Akmola welaýatynyň Atbasar şäherindäki «Angel» jemgyýetçilik birleşiginiň işi görkeziji mysal bolup durýar. 2009, 2014 we 2017-nji ýyllardaky weýran ediji sil joşgunlaryndan we sil joşgunyna garşy çäreleriň ýeterlik netijeli bolmazlygyndan soň, gurama şäheri goramak boýunça çözgütleriň ulgamlaryň jemgyýetçilik monitoringini başlangyç etdi. Iş Žabay derýasynyň gidrologik prosesleriniň garaşsyz seljermesini, gidrologik postlaryň maglumatlaryny ýygnamak we seljermek, sil joşgunlarynyň sebäpleri barada ekspert netijelerini taýýarlamak, ilaty we döwlet edaralaryny açyk habarly etmek ýaly işleri öz içine aldy. Subutnama binyadyny güýçlendirmek üçin Ş. Уәлиханов adyndaky Kökşetau döwlet uniwersitetiniň alymlarynyň, Parlament deputatynyň, KHBS-niň we halkara mehanizmleriniň, şol sanda Orhus konwensiýasynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik komitetiniň gatnaşmagynda koalisiýa döredildi.

MYSAL

Gyrgyzystan: derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alyşlaryna monitoring

Gyrgyzystanda TDG-ler derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alyşlaryna monitoringe çekilýär. Şeýle gözegçilik dermanlara elýeterlilik gowşak toparlara kömegiň hiline we üznüksizligine gönüden-göni täsir edýän ugurlarda aýratyn möhümdir. TDG-nyň gatnaşmagy pudaklaýyn gözegçiligi näsaglardan we hyzmat guramalaryndan gelýän gaýdýan aragatnaşyk bilen doldurmaga, şeýle hem derman üpjünçiligindäki bökdencilikleri wagtynda ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär.

MYSAL**Türkmenistan: adatdan daşary ýagdaýlar ulgamynda monitoring**

Adatdan daşary ýagdaýlar boýunça döwlet toparynyň utgaşdyryjy roly astynda Türkmenistanyň Milli Gyzyň Ýarymaý Jemgyýeti (TMGYJ) döwlet gulluklary bilen ilatyň arasynda «köpri» bolup çykyş edýär; ol diňe gözegçiligi däl, eýsem meýletinçiler we jemgyýetçilik komitetleriniň tory arkaly gowşaklygy garaşsyz bahalandyrmagy we «ýerden» gaýdýan aragatnaşygy amala aşyrýar.

MYSAL**Özbekistan: döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň jemgyýetçilik monitoringi**

Kaşkadarya welaýatynda «Ýuksaliş» hereketi tarapyndan ýerli DNTG-leriň, aktiwistleriň we ekspertleriň gatnaşmagynda geçirilen döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň jemgyýetçilik monitoringi aýry-aýry obýektler boýunça açyk tenderleriň ýoklugyny, inklýuziwlik meselelerini, subsidiýalaryň gijikmegini, maýa goýujynyň ýeterlik maýa goýmazlygyny we sosial borçnamalaryň bir böleginiň aýdyň dälidigini ýüze çykardy. Netijeler düzediş çözümleri üçin esas hökmünde ýerli häkimiýet edaralaryna we degişli düzüm birliklerine iberildi. Bu ýagdaý DNTG-leriň infrastruktura taslamalarynyň ýerine ýetirilişiniň hasabatlylygyny we aýdyňlygyny güýçlendirip bilýändigini görkezýär.

Şol bir wagtda sebit üçin umumy mesele saklanyp galýar: gatnaşmak meýdançalarynyň bolmagy öz-özünden çözümlere täsir etmegi hemişe kepillendirmeyär. Dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmak üçin diňe gatnaşmagyň faktlaryny däl, eýsem teklipleriň nähili seredilendigini, haýsy çözümleriň üýtgedilendigini, haýsy serişdeleriň tygşytlanandygyny we haýsy bähbit görüjiler üçin netijeleriň gowulaşandygyny hem hasaba almak möhümdir.

7.5. Özara hereket platformalary we bilelikdäki çözümler

Sebit ýurtlarynda döwlet bilen TDG-nyň özara hereketiniň dürli platformalary kem-kemden emele gelýär: jemgyýetçilik geňeşleri, pudagara işçi toparlar, raýat forumlary, ekspert meýdançalary, döwlet sosial zakazy we grant goldawy mehanizmleri, maslahatlaşmalar we jemgyýetçilik diňlenişikleri. Bu platformalar döwlet edaralaryna has giň sosial maglumat almaga, TDG-lara bolsa öz tejribesini we tekliplerini çözümleriň taýýarlanyşyna girizmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL**Gazagystan: Medeniýet we maglumat ministrliginiň ýanyndaky Utgaşdyryjy geňeş**

Gazagystanda özara hereket platformalarynyň ösüşi 2025-2026-njy ýyllarda döwlet bilen HDG-nyň arasyndaky utgaşdyryş mehanizmleriniň transformasiýasy, şol sanda Gazagystan Respublikasynyň Medeniýet we maglumat ministrliginiň ýanyndaky Utgaşdyryjy geňeş formatyna geçiş bilen baglanyşyklydyr. Şeýle format dolandyryşyň hili baradaky bölüm üçin möhümdir, sebäbi ol raýat sektoruny ösdürmek, döwlet goldawy, sosial zakaz, grant mehanizmleri we HDG-nyň jemgyýetçilik ähmiýetli wezipeleri durmuşa geçirmäge gatnaşmagy meselelerini ara alyp maslahatlaşmagyň has hemişelik kanalyny döredýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Maýyplygy bolan adamlar boýunça geňeş

Gyrgyzystanda döwlet bilen TDG-nyň durnukly özara hereket platformasy Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Maýyplygy bolan adamlar boýunça geňeşdir. Bu inklýuziýa we sosial gorag meselelerini ara alyp maslahatlaşmak üçin degişli ministrlikleri, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralaryny we raýat jemgyýeti guramalaryny birleşdirýän hemişelik maslahat beriş edarasydyr. Geňeş kanunlaryň we maksatnamalaryň taslamalaryna seredýär, TDG-laryň we raýatlaryň tekliplerini jemleýär, ýerine ýetiriji häkimiýet üçin maslahatlary emele getirýär we işçi toparlary döredip bilýär.

MYSAL

Özbeğistan: jemgyýetçilik geňeşleri özara hereket platformasy hökmünde

Özbeğistanda jemgyýetçilik geňeşleri, işçi toparlar we jemgyýetçilik diňlenişikleri döwlet bilen DNTG-niň möhüm özara hereket platformalary bolup çykyş edýär. Korrupsiýa garşy blok aýratyn tapawutlanýar; bu ýerde DNTG-ler Korrupsiýa garşy göreş boýunça Milli geňeşiň düzümine girýär we degişli agentligiň ýanyndaky jemgyýetçilik geňesinde aglaba köplügi düzýär.

Maýa goýum gurşawy we hususy sektoryň ösüşi nukdaýnazaryndan diňe özara hereket platformalarynyň bolmagy däl, eýsem olaryň döwlet, ýerli bileleşikler we ykdysady aktorlar arasyndaky maglumat boşlugyny azaltmak ukyby hem möhümdir. TDG-laryň gatnaşmagy ýerli päsgeçilikleri, infrastruktura meselelerini, hyzmatlaryň elýeterlilikini, başarnyk ýetmezçiligini we kiçi işewürlük üçin töwekgelçilikleri has ir ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär. Şol sebäpli bu goşant döwlet dolandyryşynyň hilini ýokarlandyrmak bilen bir hatarda, ýerli ösüş üçin has durnukly we ynamly gurşawy hem döredýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň döwleti berkitmäge we dolandyryşyň hiline goşandy birnäçe özara baglanyşykly funksiýalar arkaly ýüze çykýar: karar kabul etmek prosesine gatnaşmak, işiň milli ileri tutulýan ugurlara laýyk gelmegi, bilelikdäki maksatnamalary durmuşa geçirmek, ekspert goldawy, jemgyýetçilik monitoringi, ilatdan gaýdýan aragatnaşyk we dialog platformalaryna gatnaşmak. Bu funksiýalar TDG-lary ösüş ulgamynyň möhüm gatnaşyjysyna öwürýär, aýratyn hem döwlet üçin bähbit görüjileriň ynamy, ýöriteleşdirilen bilimler, ýerli maglumat we çäýe iş görnüşleri zerur bolan ugurlarda. Bu goşandyň mundan beýläk güýçlenmegi sebit döwletleriniň TDG gatnaşygynyň diňe faktlaryny bellige almakdan onuň netijeliligine baha bermäge geçmek ukybyna baglydyr. Munuň üçin TDG teklipleriniň hasaba alynmagy, olara seredilişi boýunça gaýdýan aragatnaşyk, uzak möhletli hyzmatdaşlyk formatlary, netijeleriň has ýokary hilli görkezijileri we TDG-lary adamlaryň, bileleşikleriň we ýerleriň zerurlyklary baradaky amaly maglumat çeşmesi hökmünde ykrar etmek möhümdir.

8. TDG-nyň ykdysady özüşe goşandy

TDG-niň ykdysady goşandy olaryň iş beriji, salgyt töleýji we maliýe dolanyşygynyň gatnaşyjysy hökmünde institusional barlygy bilen çäklenmeýär. Guramalaryň düzgünnamalaýyn işi arkaly ýüze çykýan goşant aýratyn ähmiýete eýedir: telekeçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi, hünär we sanly başarnyklary ösdürmek, sosial telekeçiligi, ýerli infrastruktura we bileleşikleriň ykdysady işjeňligini goldamak.

Ykdysady ugur TDG işinde görnükli orun eýeleýär. Mysal üçin, Gyrgyzystanda garyplyga garşy göreş we ykdysady mümkinçilikleri giňeltmek işjeň TDG-leriň taslama işiniň takmynan 25%-ini düzýär. Beýleki ýurtlarda bu ugur sosial telekeçilik, hünär taýýarlygy, infrastruktura başlangyçlary, maýyplygy bolan adamlaryň iş bilen üpjünçiligi, aýallaryň we ýaşlaryň telekeçiligini goldamak, şeýle hem ýerli bileleşikleriň hyzmatlary dolandyrmaga gatnaşmagy arkaly ýüze çykýar.

8.1. Sosial telekeçilik we inklýuziw ösüş

TDG-niň sosial telekeçilik ulgamyndaky işjeňligi inklýuziw ösüşiň - adaty zähmet bazaryna girmegi kyn bolan adamlary ykdysady işjeňlige goşmagyň - guraly bolup durýar. Bu, ilkinji nobatda, maýyplygy bolan adamlar, zorlukdan ejir çeken aýallar, çagalar öýleriniň uçurymlary, oba ýerlerindäki aýallar, ýaşlar we beýleki gowşak toparlar üçin möhümdir.

MYSAL

Türkmenistan: maýyplygy bolan adamlaryň önümçilikde iş üpjünçiligi

Türkmenistanda Körler we kerler jemgyýetiniň okuw-önümçilik kärhanalary görüş we eşidiş boýunça maýyplygy bolan 400-den gowrak adamy iş we zähmet rehabilitasiýasy bilen üpjün edýär. Mundan başga-da, Maýyplary goldamak merkeziniň uýgunlaşdyrylan ýyladyşhanasy hem bu topar üçin iş orunlaryny döredýär. Bu mysallar TDG-niň ýanyndaky sosial telekeçiligiň we önümçilik işiniň bir wagtda ykdysady, rehabilitasiýa we integrasiýa funksiýasyny ýerine ýetirip bilýändigini görkezýär: adam diňe goldaw alman, eýsem zähmet işine gatnaşmak, girdeji emele getirmek we sosial işjeňligini saklamak mümkinçiligini alýar.

Täjigistanda TDG-leriň bir bölegi tölegli sosial hyzmatlary bermek we haryt öndürmek arkaly bölekleyin öz-özünü maliýeleşdirmek modellerine geçip başlady. Bu tejribäniň ähmiýeti diňe donor garaşlylygyny azaltmakda däl, eýsem hyzmatlaryň durnuklylygyny ýokarlandyrmakda, täze iş orunlaryny döretmekde we bähbit görüjiler üçin ykdysady gatnaşmagyň amaly modellerini emele getirmekde-de ýüze çykýar.

MYSAL

Gazagystan: zähmet integrasiýasy we sosial önümçilikler

Gazagystanda sosial telekeçilik zähmet integrasiýasy we kyn durmuş ýagdaýyndaky adamlary goldamak tejribeleri arkaly ýüze çykýar. «DOS» merkezi inwa-STO we maýyp arabalyklaryny öndürmek arkaly maýyplygy bolan adamlar üçin iş orunlaryny döredýär. Aktau şäherinde aýallar üçin krizis merkezleri öz önümçiliklerini ösdürýärler, bu hyzmatlaryň durnuklylygyny berkitmäge we goldawa mätäç aýallar üçin iş üpjünçiligini bermäge mümkinçilik berýär. Şeýle ýagdaýlarda ykdysady täsir sosial kömegi, hünär uýgunlaşmasyny we bähbit görüjileriň özbaşdak girdejä çykmagyny utgaşdyrmak arkaly ýüze çykýar.

8.2. Telekeçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we ykdysady başarnyklary ösdürmek

Ykdysady işjeňligiň päsgeleşlikleri köplenç diňe maýanyň ýetmezçiligi bilen däl, eýsem işewürlük başarnyklarynyň, maliýe sowatlyygynyň, bazarlara düşünmegiň, hukuk goldawynyň, sanly kompetensiýalaryň we öz işini meýilleşdirmek ukybynyň ýetmezçiligi bilen hem kesgitlenýär. TDG-ler bu boşluklary okuw, mentorlyk, maslahat bermek, hukuk kömegi we ýerli goldaw torlaryny döretmek arkaly doldurýarlar.

MYSAL

Gyrgyzystan: aýallar we ýaşlar telekeçiligini goldamak

Gyrgyzystanda Gyrgyz Respublikasynyň Ylym, ýokary bilim we innowasiýalar ministrligi hem-de sebit uniwersitetleri bilen hyzmatdaşlykda sebitlerde agromerkezleri döretmek işi ösdi. Diňe bir TDG 2024-nji ýylyň ahyryna çenli 6 welaýatda 6 agromerkez döretdi. Her agromerkez ýylda 800 bähbit görüjini okadýar. TDG-ler şeýle hem 36 ýaşa çenli ýaşlar üçin bilim merkezleriniň toruny gurýarlar; bu ýerde geljekki we häzirki fermerler telekeçilik we amaly başarnyklary alýarlar. Onlarça TDG aýallar telekeçiligini ösdürmäge gönüden-göni gatnaşýar. Olar hereket edýän telekeçi aýallara mentorlyk we okuw berýärler, startaplary goldaýarlar, ýaşlary telekeçiligiň esaslaryna çekýärler, syýahatçylyk, maliýe sowatlylygy, işewürlük strategiýalary boýunça okuw geçirýärler we hukuk kömegini berýärler. Mentorlyk we kouçing, şol sanda sebitler üçin uzakdan goldaw we sebit aýal telekeçiler assosiasiýalaryny goldamak aýratyn möhüm gural boldy: şeýle formatlar aýallara diňe bilim almak däl, eýsem işewürlük alyp barmak ýolundaky psihologik we guramaçylyk päsgeleşlikleri ýeňip geçmäge hem kömek edýär.

MYSAL

Türkmenistan: oba aýallarynyň sanly sowatlylygy

Türkmenistanda «Ýenme» jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda 450 oba aýaly sanly sowatlylyk okuwlaryny geçdi. Telekeçilik we ykdysady başarnyklar bölümi üçin bu mysal TDG-laryň oba ýerlerindäki aýallaryň öz-özünü iş bilen üpjün etmek, mikrobiznes, harytlary we hyzmatlary öňe sürmek hem-de häzirki zaman ykdysadyýetine has işjeň gatnaşmak üçin zerur şertlere öwrülýän esasy sanly kompetensiýalara elýeterliligini giňeldip bilýändigini görkezýändigini bilen möhümdir.

Sebitde TDG-laryň kömegi bilen telekeçileri goldamak merkezleriniň döredilmegi görkeziji ugurlaryň biridir. Olaryň diňe şäherlerde däl, eýsem oba ýerlerinde hem döredilmegi aýratyn möhümdir. Bu başlangyçlar aýallara, ýaşlara, fermerlere, öz işine başlaýanlara we mikrobiznes wekillerine bilim, maslahat we aragatnaşyk mümkinçiliklerini berýär.

Sebitleýin ölçegde bu ugur TDG-laryň ykdysady bilimleriniň amaly geçirijisi bolup biljekdigini görkezýär. Olar döwlet telekeçilik goldaw maksatnamalarynyň barmagy kyn bolan ýerlerinde ýa-da adamlara diňe maliýe goldawy däl, eýsem ynam, maslahat, hukuk ugurlary boýunça düşündiriş we yzygiderli goldaw gerek bolan ýagdaýlarda işleýärler.

8.3. Ykdysady şertlere täsir edýän infrastruktura we hyzmat taslamalary

TDG-nyň infrastruktura özüşine gatnaşmagy, ilkinji nobatda, ykdysady işjeňlik üçin ýerli şertleri gowulandyrmak arkaly ýüze çykýar: bileleşikleriň zerurlyklaryny ýüze çykarmak, hyzmatdaşlary we serişdeleri çekmek, hyzmatlary guramak, ýerli dolandyryşy güýçlendirmek we ýaşajylar üçin gündelik çykdaýlary azaltmak. Suw üpjünçiligi, ýerli hyzmatlar, maglumat elýeterlilik, jemgyýetçilik giňişlikleri we sosial infrastruktura ýaly ugurlar göni işewürlik taslamalary bolmasa-da, olar ýerli ykdysadyýetiň durnuklylygyna täsir edýär.

MYSAL

Özbeistan: suw üpjünçiligi ýerli maýa goýum gurşawynyň elementi hökmünde

Özbeistanda ilatyň ýaşajys şertlerini goldamak we ösdürmek boýunça Respublikan merkezi «Taraqqiyot» awtonom içimlik suw üpjünçiligi guramalaryny döretmek arkaly oba ýerlerini ösdürmegiň modelini durmuşa geçirdi. Bu sosial ulgamy ösdürmek we ýerlerde ykdysady şertleri gowulandyrmak üçin duýarlykly netije berdi. Ygtybarly suwa elýeterlilik öý hojalyklarynyň çykdaýlaryny azaldýar, mekdepleriň, çagalar baglarynyň we sosial obýektleriň işini gowulandyrýar, oba ilatly ýerleriniň durnuklylygyny ýokarlandyrýar we ýerli ykdysady işjeňlik üçin has önüden çaklanylýan gurşaw döredýär. Netijede 170 müňden gowrak oba ýaşajysy arassa içimlik suwa elýeterlilik aldy, 43 sany merkezleşdirilmedik suw üpjünçiligi ulgamy guruldy we 850 km-den gowrak suw geçiriji torlary çekildi. Aýratyn möhüm zat - 33 ulgam ýerli TDG-laryň üsti bilen bileleşikleriň dolandyryşyna berildi, bu infrastruktura netijesini hyzmatyň ýerli dolandyryşynyň durnukly modeline öwürýär.

8.4. Ýerli ykdysady işjeňlik we bileleşikleriň özüşi

TDG-ler bileleşiklere zerurlyklary ýüze çykarmaga, bilelikdäki hereketleri guramaga, ýerli serişdeleri dolandyrmaga, maliýeleşdirmäni çekmäge we ýerli başlangyçlary goldamaga kömek edenlerinde ýerli ykdysady özüşe goşant goşýarlar. Bu iş adamlaryň öz ýaşajy ýeriniň özüşine gatnaşygyny güýçlendirýär we ykdysady mümkinçilikleriň diňe iri merkezlerde däl, eýsem kiçi şäherlerde we obalarda hem döremegine ýardam edýär.

Bu ugurda TDG-ler ýerli üýtgeşmeleriň guramaçylary hökmünde çykyş edýärler. Olar ýaşajylaryň bölek-bölek zerurlyklaryny taslamalara, arzalaryň taýýarlanmagyna, maksatnamalara, hyzmatdaşlyklara we amaly çözümlere öwürmäge kömek edýärler. Ýerli derejede bu iş iş orunlaryny döretmekden ýa-da gönüden-göni girdeji artdyrmakdan hem giňdir: ol bileleşikleriň öz özüşini meýilleşdirmek, serişdeleri çekmek we hyzmatlaryň hilini talap etmek ukybyny ýokarlandyrýar.

MYSAL

Täjigistan: OGO-nyň sebit torlary we barmasy kyn bileleşikler:

Täjigistanda Hatlon, Sughd we Daglyk-Badahşan awtonom oblastyndaky OGO-nyň sebit torlary kömegi, bilimleri we amaly çemeleşmeleri barmasy kyn bileleşiklere ýetirmek funksiýasyny ýerine ýetirýär. Olaryň goşandy halkara hyzmatdaşlar we ýerli bileleşikler bilen işlemekde toplanan tejribäniň milli çäreleri durmuşa geçirmek we ýerli özüşi goldamak üçin ulanylmagyndan ybaratdyr. Şeýle torlar hyzmatlara, maglumatlara we ykdysady mümkinçiliklere elýeterlilik çäkli bolan sebitlerde ekspert we operasiýa resursynyň ýitmeginiň önüni almaga kömek edýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: ýerli häkimiýetlere maýa goýum gurşawyny gowulandyrmakda kömek

Gyrgyzystanda TDG-ler etrap administrasiýalaryna ýerleriň maýa goýum profillerini we marketing önümlerini, şol sanda ýerleriň brendingini işläp düzmäge, şeýle hem işewürlük bilen özara hereket platformalaryny döretmäge, ýerli öndürjileriň festiwallaryny we maýa goýum forumlaryny geçirmäge kömek edýärler. Gyrgyzystanda TDG-ler köplenç ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary bilen hyzmatdaşlykda ýerli infrastrukturany we hyzmatlary ösdürmäge hem gatnaşýarlar. Şeýle başlangyçlar ykdysadyýetiň aýry-áýry sektorlary we ýerli infrastruktura üçin ösüş maksatnamalaryny işläp düzmeği, hyzmatdaşlyk maliýeleşdirmesini gözlemegi we azyk howpsuzlygy, hyzmatlar hem-de hojalyk işjeňligi üçin şertler bilen baglanyşykly taslamalary amaly durmuşa geçirmegi öz içine alýar.

Özbegistanda «Taraqqiýot» modeli (ýokarda serediň) ýerli ykdysady ösüşiň diňe infrastruktura gurmak bilen däl, eýsem hyzmatlary netijeli dolandyrmak prosesleriniň institusional taýdan güýçlendirilmegi bilen hem baglanyşyklydygyny görkezýär. Içimlik suw üpjünçiliginiň jemgyýetçilik dolandyryşyna geçirilmegi sosial netijäni ýerli dolandyryşyň durnukly ykdysady modeline öwürýär.

8.5. Ykdysady täsiri bolan innowasiýalar we sanly çözümler

TDG üçin innowasionlyk, ilkinji nobatda, çözümdü anyk topara ýa-da ýere has çalt uýgunlaşdyrmak ukyby hökmünde möhümdir. Döwlet maksatnamalary adatyça uzak taýýarlygy, resmi düzgünleri we köpçülikleýin gurşawy talap edýär. TDG-ler bolsa kiçi pilot çözümleri synap görmäge, täze usullary çalt uýgunlaşdyrmaga we bähbit görüjileriň tejribesinden ugur alyp olary ösdürmäge ukyplydyr.

Sebitleýin seljermäniň maksatlary üçin TDG-nyň ykdysady ösüşdäki innowasion goşandyny çözümleriň dört şertli görnüşini arkaly seretmek bolýar:

- ❁ iş üpjünçiligi we başarnyklar innowasiýalary - okuw, mentorlyk, hünär ugrukdyryşy, IT-başarnyklary ösdürmek, maýyplygy bolan adamlaryň, aýallaryň, ýaşlaryň we zähmet bazaryna girmek üçin aýratyn goldawa mätäç beýleki toparlaryň zähmet integrasiýasynyň täze modelleri;
- ❁ telekeçilik we önümçilik modelleriniň innowasiýalary - öz-özüni iş bilen üpjün etmegi, sosial telekeçiligi, kiçi önümçilikleri, hyzmat başlangyçlaryny we startaplary guramagyň täze usullary, şol sanda işewürlük, maliýe, marketing we önümçiligi dolandyrmak boýunça okuw;
- ❁ tehnologik we sanly innowasiýalar - elektron söwda, uzakdan mentorlyk, sanly sowatlylyk, assistiw tehnologiýalar, kömek, monitoring we hyzmatlary utgaşdyrmak üçin sanly gurallar;
- ❁ ekologik we serişdeleri tygşytlaýan innowasiýalar - çykdajylary azaldýan, ýerleriň durnuklylygyny ýokarlandyryýan we ýerli bileleşikleriň täze ykdysady mümkinçiliklerini döredýän «ýaşyl» çözümler, klimata uýgunlaşma, energiýa tygşytly we serişde tygşytlaýjy tejribeler;

Ykdysady ölçege şeýle innowasiýalar birnäçe täsir görnüşlerini hem döredýär. Birinjiden, olar adaty zähmet bazaryna girmekde kynçylyk çekýän adamlar üçin iş üpjünçiligine we öz-özüni iş bilen üpjün etmäge elýeterlilik giňeldýär. Ikinjiden, ýerli bileleşiklerde täze başarnyklar, aragatnaşyklar we hyzmatlar döredýär. Üçünjiden, sanly, önümçilik ýa-da ekologik çözümleriň kiçi pilotlaryny döredip, soňra olary giňeldip bolýar. Dördünjiden, olar döwlet, işewürlük we donor maksatnamalary üçin synagdan geçen amaly modelleri hödürleýär.

MYSAL

Gazagystan: ITechMe we ITMLab - sanly okuwlaryndan inklýuziw tehnologiýalara geçiş hökmünde:

Gazagystanda ITechMe jemgyýetçilik gaznasy ýerli başlangyçdan maýyplygy bolan adamlar we beýleki gowşak toparlaryň wekilleri üçin sanly kompetensiýalary ösdürmäge gönükdirilen bilim platformasyna öwrüldi. Gaznanyň maksatnamalary SMM-i, sanly marketingi, grafiki dizaýny, kopiraýtingi, wideo montaży we sanly kommunikasiýalary öz içine alýar, okuw bolsa hünär we çeýe başarnyklary utgaşdyrýar. Baş ýylyň dowamynda platforma 1 500-den gowrak uçurym taýýarlady, 35-den gowrak bilim we sosial taslamany durmuşa geçirdi, uçurumlaryň 90%-i okuwly tamamlandan soň işe ýerleşdi. Indiki tapgyr ITMLab - assistiw tehnologiýalar inkubatorynyň işe girizilmegi boldy; ol işläp düzüjileri, dizaýnerleri we ulanyjylary kör ulanyjylar üçin «akyly» äýnekleriň, sensor interfeýsleriň we beýleki sanly çözümleriň prototiplerini döretmek üçin birleşdirdi. 2025-nji ýylda işläp düzüjileriň 10 topary taslamalary ösdürmek üçin 600 müň tenge (1 250 USD) möçberinde grant aldy, jemleýji tanyşdyryşlar bolsa Astana Hub meýdançasynynda geçirildi. Bu mysal TDG-laryň inklýuziýany, sanly başarnyklary, iş üpjünçiligini we tehnologik telekeçiligi birleşdirip bilýändigini görkezýär.

Gyrgyzystanda TDG-laryň ykdysady ugurdaky innowasion tejribeleri sanly sowatlylygy, elektron söwdany, uzakdan mentorlygy we hünär okuwynyň täze görnüşlerini ösdürmek bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda inklýuziw sanly bilim we assistiw tehnologiýalar aýratyn görünýär. Türkmenistanda oba aýallarynyň sanly sowatlylygy, maýyplygy bolan adamlaryň önümçilik iş üpjünçiligi we meýletinçileri taýýarlamak boýunça tejribeler ykdysady mümkinçilikleri giňeltmegiň amaly serişdelerine öwürlýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň ykdysady öşüşe goşandy iş üpjünçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmek, telekeçilik, durnukly hyzmatlar, ýerli infrastruktura we bileleşikleriň ykdysady işjeňligi üçin şertleri döretmek arkaly ýüze çykýar. Bu goşant sektoryň institusional goşandy bilen deň däl: bu ýerde TDG-laryň öz içindäki iş orunlary ýa-da salgyt tölegleri däl, eýsem guramalaryň işi netijesinde bähbit görüjilerde, ýerli toparlarda, gowşak ilat kategoriýalarynda we ýerlerde ýüze çykýan üýtgeşmeler möhümdir. Sebitleýin tejribe şeýle goşandyň birnäçe durnukly ugruny görkezýär. Gyrgyzystanda TDG-ler telekeçilik, maliýe we sanly başarnyklary ösdürýärler, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we ýerli infrastrukturany goldaýarlar. Gazagystanda sosial telekeçilik, maýyplygy bolan adamlaryň zähmet integrasiýasy we kyn durmuş ýagdaýyndaky aýallar üçin iş orunlaryny döretmek tejribeleri görünýär. Özbegistanda jemgyýetçilik dolandyryşy we bileleşikleriň gatnaşmagy arkaly oba suw üpjünçiligini ösdürmek güýçli mysal bolup durýar. Täjigistanda ykdysady goşant sosial telekeçilik, ekspert we sebit torlary hem-de barmasy kyn bileleşikler bilen işlemek arkaly ýüze çykýar. Türkmenistanda girdeji getirýän kärhanalar we maýyplygy bolan adamlaryň okuw-önümçilik iş üpjünçiligi modelleri möhümdir. Bu görnüşdäki goşandyň esasy aýratynlygy onuň ep-esli böleginiň TDG taslamasynyň daşynda ýüze çykmagydyr. Gurama okuw geçirip, hyzmat döretmäge kömek edip, sosial kärhanany goldap ýa-da suw üpjünçiliginiň dolandyryşyny ýola goýup biler, emma esasy ykdysady netije soňra - iş üpjünçiliginde, girdejilerde, çykdajylaryň azalmagynda, öý hojalyklarynyň durnuklylygynda we bileleşikleriň ösüşiň amaly meselelerini özbaşdak çözmek ukybynda ýüze çykýar.

9. TDG-nyň sosial goşandy we hyzmatlara elýeterlilik üpjün etmek

Köp adamlar üçin TDG-nyň peýdasy adamyň özbaşdak ýa-da adaty administratiw düzgünler arkaly çözmegi kyn bolan ýagdaýynda amaly kömek almak mümkinçiliginden başlanýar. Bu maşgaladaky zorluk, maýyplyk, resminamalaryň ýoklugy, garyplyk, migrasiýa töwekgelçiligi, sosial üzňelik ýa-da krizis ýagdaýy bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda TDG adama köplenç iň ýakyn, iň düşnükli we iň ynamly kömek kanaly bolýar.

TDG-nyň sosial roly ýagdaýy edaralara ynamsyzlyk, stigma, maglumat ýetmezçiligi, hyzmatlaryň uzakda ýerleşmegi, maşgala agzalaryna garaşlylyk, hukuk sowatlylygynyň pesligi ýa-da kömek sormak üçin serişdeleriň ýetmezçiligi bilen çylşyrymlaşýan toparlar üçin aýratyn ähmiýetlidir. TDG-ler adama we onuň hakyky durmuş ýagdaýyna has ýakyn işleýärler, şonuň üçin hem olar resmi hyzmat bilen real elýeterliliğiň arasyndaky boşlugy azaltmaga ukyplydyr.

JBGGUŇ ESASY DURMUŞ GOŞANDY

Adamyň zerurlygyny düşnükli kömek almak ýoluna öwürýärler

maslahat bermekden we hukuklary goramakdan başlap, rehabilitasiýa we goldaw ulgamyna goşulmaga çenli.

Aýratyn gowşak we päsgelçiliklere duş gelýän adamlar bilen işleýärler

stigma, edaralara ynamsyzlyk, maglumatyň ýetmezçiligi, hyzmatlaryň uzakda ýerleşmegi we beýlekí sebäpler zerarly.

Ýagdaýy toplumlaýyn görýärler we birnäçe meseläni birbada çözmäge kömek edýärler

hukuk meseleleri, saglyk, resminamalar, girdeji, ýaşayş jay, howpsuzlyk we maşgaladaky gatnaşyklar.

JBGGUŇ IHTISASLAŞDYRYLAN HYZMATLARY

Autizmi çagalara kömek

Maýyplygy bolan adamlara goldaw

Zorluk pidalary üçin krizis hyzmatlary

Çagalar öýüniň uçurymlaryna ýardam

Hospis näsaglaryna kömek

Seýrek kesellere sezewar adamlara goldaw

Garry adamlar üçin hyzmatlar

Migrantlar üçin hukuk we psihologik kömek

JBGGlar adam bilen kömek ulgamynyň arasynda araçy bolup çykyş edýärler: hukuklary düşündirýärler, resminamalary resmileşdirmäge kömek edýärler, ýüztutmalara gözegçilik edýärler we hünärmenlere ugrukdyrýarlar.

JBGGUŇ DURMUŞ KÖMEGINIŇ ÄHMIÝETI

Adamlar we maşgalalar üçin

meseläni çözmegiň ilkinji ädimi, durnuklylygy dikeltmek we durmuş dargynlygyny azaltmak.

Gowşak toparlar üçin

elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak we kyn ýagdaýlarda hukuklary goramak.

Döwlet üçin

durmuş meselelerini nyşana alnan görnüşde çözmek we goldaw ulgamynyň yüküni azaltmak.

JBGGUŇ durmuş kömegi — hyzmatlary elýeterli, adamlaryň durmuşyny bolsa howpsuz we durnukly edýän hünär taýdan, nyşana alnan we toplumlaýyn goldawdyr.

9.1. Sosial kömek we ýöriteleşdirilen hyzmatlar

TDG-niň sosial hyzmatlary şahsy çemeleşmäni, ynamy we hünär taýdan ýöriteleşmegi talap edýän zerurlyklaryň daşynda emele gelýär. Bu olary giň kabul edijiler toparyna we standart proseduralara niýetlenen köpçülikleýin maksatnamalardan tapawutlandyrýar. TDG köplenç adama diňe bir gezeklik hyzmat däl, eýsem ýagdaýyna düşünmek, ýol görkezmek, gorag we dowamly goldaw gerek bolan ýagdaýlar bilen işleýär.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Sebitiň ýurtlarynda TDG-ler sosial, reabilitasiýa, maslahat beriş, bilim, medisina-sosial, psihologik we ynsanperwerlik hyzmatlaryny berýärler. Olaryň roly standart hyzmat goşmaça ugrukdyrma bolmasa formal taýdan elýeterli bolup, amalda bolsa ýetip bolmaýan toparlar bilen işlenilende aýratyn görünýär.

Ýöriteleşdirilen hyzmatlar sebitde adaty kömek ulgamy hemişe ýeterlik çeýelige ýa-da dar hünär kompetensiýasyna eýe bolmadyk sosial nişalarda ýüze çykýar. Şeýle ugurlara şular girýär:

- autizimli çagalara kömek;
- maýyplygy bolan adamlary goldamak;
- zorlukdan ejir çekenler üçin krizis hyzmatlary;
- çagalar öýleriniň uçurymlaryny ugrukdyrmak;
- hospis hassalaryna kömek;
- seýrek keselleri bolan adamlary goldamak;
- garry adamlar üçin hyzmatlar;
- migrantlara hukuk we psihologik kömek.

Bu ugurlarda TDG-ler bähbit görüjiler we olaryň maşgalalary bilen gündelik işden alýan amaly bilimlerini toplaýarlar.

TDG-nyň sosial kömegi döwlet üçin hem ähmiýetlidir, sebäbi ol adresliligi we kabul ediji bilen yzygiderli aragatnaşygy talap edýän hyzmatlara bolan zerurlygyň bir bölegini ýapýar. Şeýle kömek proseduralaryň çylşyrymlylygy, maglumat ýetmezçiligi ýa-da edaralara ýüz tutmakdan gorky sebäpli adamyň goldaw ulgamyndan daşarda galmak töwekgelçiligini peseldýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: ýarym stasionar sosial hyzmatlar

Gyrgyzystanda ýarym stasionar sosial hyzmatlaryň 72%-i döwlete degişli däl guramalar tarapyndan berilýär. Bu TDG-nyň hyzmat beriji hökmünde diňe goşmaça däl, eýsem sosial hyzmat ulgamynyň möhüm institusional bölegi bolup durýandygyny görkezýär. Şeýle hyzmatlar aýratyn goldawa mätäç adamlara gündelik durmuşa, reabilitasiýada, aragatnaşykda we jemgyýete goşulmakda kömek edýär.

9.2. Gowşak toparlary goldamak we elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak

Gowşaklyk garyplyk, maýyplyk, zorluk, ýaş, migrasiýa, resminamalaryň ýoklugy, sosial stigma, uzak ýerde ýaşamak ýa-da maşgala agzalaryna garaşlylyk bilen baglanyşykly bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda hyzmatyň formal taýdan bar bolmagy oňa hakyky elýeterliligi kepillendirmeýär.

TDG-ler adam bilen şahsy işlemek arkaly bu päsgelçilikleri azaltmaga kömek edýärler. Şeýle çemeleşme edaralara göni ýüz tutmaga taýyn bolmadyk ýa-da meseläni çözmegi haýsy ädimden başlamalydygyny bilmeýän adamlar üçin aýratyn möhümdir.

TDG tarapyndan sosial kömek köplenç bir hyzmaty däl-de, ygtyýarly döwlet edaralary bilen ýakyn hyzmatdaşlykda, bellenen protokollary we döwlet standartlaryny berjaý etmek arkaly amala aşyrylýan hereketleriň yzygiderligini öz içine alýar: meseläni ýüze çykarmak, maslahat bermek, ugrukdyrmak, hukuklary goramak, resminamalary dikeltmek, reabilitasiýa, iş üpjünçiligine ýa-da bilim almaga ýardam bermek.

Durmuş ýagdaýlarynyň çylşyrymlylygy TDG-nyň roluny aýratyn görünür edýär. Zorlugy başdan geçiren aýal bir wagtda gaçybatalga, hukuk goragy, psihologik kömek, medisina goldawy, çagalary goramak we girdeji çeşmesini dikeltmek zerurlygyna mätäç bolup biler. Maýyplygy bolan adam reabilitasiýa, ulag, resminamalar, bilim, iş üpjünçiligi we maşgalasy bilen işleşmek boýunça goldawa mätäç bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda TDG köplenç dürli kömek görnüşlerini birleşdirýän baglanyşdyryjy merkez hökmünde çykyş edýär.

MYSAL

Täjigistan: aýallaryň we çagalaryň hukuklaryny goramak üçin sanly gurallary ornaşdyrmak

Täjigistanda jemgyýetçilik birleşikleriniň koalisiýasy Çagalaryň we aýallaryň hukuklaryny goramak komiteti bilen hyzmatdaşlykda zorlukdan ejir çekenleriň we töwekgelçilikli toparlaryň ýüz tutmalaryny has netijeli hasaba almak we ugrukdyrmak üçin sanly gurallary ösdürdi. Bu tejribe TDG-nyň diňe kömek berýändigini däl, eýsem döwlet ulgamlaryna has adresli we maglumatlara esaslanýan çemeleşmeleri girizmäge kömek edýändigini görkezýär.

Psihologik kömegiň özbaşdak ähmiýeti bar, sebäbi köp bähbit görüjiler TDG-lara krizis, gorky, aljyraňňlyk ýa-da uzak wagtlaýyn emosional dartgynlyk ýagdaýynda ýüz tutýarlar. Zorlugy, ekspluatasiýany, maşgala konfliktini, agyr keseli, diskriminasiýany ýa-da sosial üzňeligi başdan geçiren adamlar üçin ynamly aragatnaşyk köplenç hukuk we sosial çözgütlere tarap ilkinji ädim bolýar.

Özbekistanda NNO-lar aýallara, maýyplygy bolan adamlara, çagalara, pes girdejili maşgalalara we kömege mätäç beýleki toparlara hukuk we psihososial goldaw berýärler. Maýyplyk ulgamynda şeýle guramalar haýyr-sahawat logikasyndan hukuklary goramaga, zähmete elýeterlilige, özbaşdak ýaşayşa we sosial integrasiýa geçmäge ýardam edýärler.

MYSAL

Türkmenistan: adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýa

Türkmenistanda «Ynam» jemgyýetçilik guramasy 15 ýyldan gowrak wagt bäri adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýany alyp barýar. Bu kanal duýgur ýagdaýlarda gizlin maslahat, maglumat, ugrukdyrma we kömek almak üçin möhüm giriş nokady bolup durýar. Şeýle hyzmatlar adamlara howpsuz aragatnaşyk gurmaga we döwlet hem-de ýöriteleşdirilen goldaw mehanizmlerine çykмага kömek edýär.

MYSAL

Täjigistan: adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýa

Täjigistanda 20-den gowrak guramany birleşdirýän «Umed» torunyň işi adam söwdasyna garşy göreş, migrasiýa töwekgelçilikleri we zorlukdan ejir çekenlere kömek ulgamynda maslahat, ugrukdyrma we hyzmatdaşlyk mehanizmlerini berkitmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL

Özbekistan: IshPlus.uz platformasy arkaly inklýuziw iş üpjünçiligi

Sharoit Plus NNO IshPlus.uz platformasy arkaly maýyplygy bolan adamlaryň ykdysady integrasiýasyny ösdürýär. Platforma iş gözleýänleri, iş berijileri we goldaw hyzmatlaryny birleşdirip, iş üpjünçiligine elýeterlilikdäki maglumat, guramaçylyk we sosial päsgelçilikleri azaltmaga kömek edýär.

9.3. Krizis we reabilitasiýa hyzmatlary

Sebitde TDG-niň krizis we reabilitasiýa hyzmatlary aýratyn ähmiýete eýedir, sebäbi olar adama gyssagly, gizlin ýa-da ýöriteleşdirilen kömek gerek bolan ýagdaýlar bilen baglanyşyklydyr. Bu zorluk, adam söwdasy, maşgala krizisi, resminamalaryň ýitirilmegi, maýyplyk, agyr kesel ýa-da jemgyýetden üzňeleşmek bolup biler.

Krizis kömegi ýokary duýgurlyk bilen tapawutlanýar. Bu ýerde diňe hünär kompetensiýalary däl, eýsem ynam, howpsuzlyk, çalt aragatnaşyk mümkinçiligi, adaty däl ýagdaýda adam bilen işlemäge taýýarlyk we birnäçe kömek görnüşini utgaşdyrmak ukyby möhümdir. TDG köplenç adam üçin ilkinji ýüz tutulýan nokat bolýar.

Reabilitasiýa hyzmatlarynyň has uzak möhletli häsiýeti bar. Olar adama başarnyklaryny, saglygyny, özbaşdaklygyny, sosial gatnaşyklaryny, okamak, işlemek ýa-da bileleşigiň durmuşyna gatnaşmak ukybyny dikeltmäge kömek edýär. Maýyplygy bolan çagalar, agyr keselli adamlar, zorlukdan ejir çekenler we hospis hassalary bilen işlenilende şeýle hyzmatlar diňe bir kömek däl, eýsem durmuş hilini üýtgetmek guralydyr.

TDG-niň krizis we reabilitasiýa işi sosial gorag ulgamy üçin hem ähmiýetlidir. Ol standart hyzmatlar bilen ýeterlik derejede gurşalyp alynmadyk toparlary ýüze çykarmaga, has adresli kömek modellerini synagdan geçirmäge we döwlet üçin haýsy goldaw görnüşleriniň uzak möhletli maliýeleşdirilmäge mätäçdigini görkezmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL**Gazagystan: raýat raýdaşlygy we krizise jogap**

«Kislorod SOS» başlangyjy COVID-19 pandemiýasy döwründe Tarazda kislorod ýetmezçiligine jogap hökmünde ýüze çykdy. Başlangyç raýatlaryň özara kömegini, işewürlük we meýletinçilik serişdelerini birleşdirip, krizis döwründe jemgyýetçilik mobilizasiýasynyň adamlaryň durmuşyna göni täsir edip bilýändigini görkezdi.

MYSAL**Gyrgyzystan: maşgala zorlugyndan ejir çekenler üçin krizis merkezleri**

Gyrgyzystanda maşgala zorlugyndan ejir çekenler üçin krizis merkezleriniň köpüsi TDG tarapyndan döredilýär we dolandyrylýar. Olar gaçybatalga, psihologik kömek, hukuk maslahatlary, ugrukdyrma we sosial hyzmatlar bilen baglanyşyk ýaly goldaw berýärler.

MYSAL**Özbekistan: zorlukdan ejir çeken aýallar üçin krizis kömegi**

Bibisora Aripowanyň ýolbaşçylygyndaky «Rahmdillik» NNO zorlukdan ejir çeken aýallar üçin ilkinji krizis merkezleriniň biri boldy. Ol howpsuz giňişlik, maslahat, psihologik we sosial goldaw bermek arkaly aýallaryň krizisden çykmagyna we hukuk goragy hem-de durmuş taýdan dikeldiş mehanizmlerine çykmagyna kömek edýär.

Gazagystanda TDG-ler öý zorlugyndan ejir çekenlere, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalara, autizmi çagalara, çagalar öýleriniň uçurymlaryna, garry adamlara we hospis hassalaryna krizis we ýöriteleşdirilen kömek bermäge gatnaşýarlar. Şeýle hyzmatlar zerurlyklary şahsy baha bermegi, pudagara hyzmatdaşlygy we uzak möhletli ugrukdyrmagy talap edýär.

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary maýyplygy bolan adamlara surdoterjime, rehabilitasiýa we zähmet uýgunlaşmasy hyzmatlaryny berýärler.

9.4. Bähbit görüjileriň mümkinçilikleriniň we durmuş hiliniň üýtgemegi

TDG-niň sosial goşandy kömek alnandan soň adamyň ýagdaýynda bolup geçýän üýtgeşmeler bilen baglanyşyklydyr: howpsuzlygyň dikeldilmegi, hukuklara elýeterlilik, saglygyň gowulaşmagy, üzneliginiň azalmagy, başarnyklaryň döremegi, özbaşdaklygyň ýokarlanmagy, sosial gatnaşyklaryň giňelmegi we bileleşigiň durmuşyna gatnaşmak.

Köp bähbit görüjiler üçin TDG kömegi durmuş ýagdaýynyň durnukly üýtgemegine giriş nokady bolýar. Hukuk maslahaty resminamalaryň dikeldilmegine ýa-da degişli goldawyň alynmagyna getirip biler. Psihologik kömek adamy krizisden çykarmaga kömek edip biler. Rehabilitasiýa hyzmaty okuw ýa-da iş mümkinçiligini açyp biler. Krizis merkeziniň goldawy adamy howpsuzlyga we özbaşdak durmuşa gaýtaryp biler.

Şeýle üýtgeşmeler köplenç kem-kemden emele gelýär. Bir hyzmat seýrek ýagdaýda ähli meseläni çözüýär, emma yzygiderli iş, gurama bolan ynam we döwlet goldaw mehanizmleri bilen baglanyşyk adamyň ýa-da maşgalanyň durmuş ýoluny üýtgedip biler. Şonuň üçin sosial goşandyň bahasy diňe hyzmatlaryň sanyna däl, eýsem üýtgeşmeleriň hiline hem üns bermegi talap edýär.

TDG-niň sosial goşandyny bir bitewi görkezijiler toplumyna salmak kyn, sebäbi hyzmatlaryň gurşawy adamyň durmuşyndaky üýtgeşmeleriň çuňlugyny hemişe görkezmeýär. Şeýle-de bolsa, mukdar görkezijileri işiň gerimine düşünmek üçin möhümdir: olar maslahat, hyzmat ýa-da goldaw alan adamlaryň sanyny, hereket edýän hyzmat infrastrukturasy we jemgyýetçilik kömeginiň gaýtalanýan ugurlaryny görkezýär.

Sebit ýurtlarynda mukdar maglumatlaryň dürli görnüşleri elýeterlidir. Käbir görkezijiler bähbit görüjileriň göni gurşawyny, beýlekileri hyzmat bermegiň infrastrukturasy, üçünjileri bolsa kömegiň işgär ýa-da meýletinçiler binýadyny görkezýär. Bu maglumatlar ýurtlaryň arasynda hemişe deňeşdirip bolmaýar, emma olar TDG-niň sosial goşandynyň yzygiderli we ölçenip bolýan häsiýete eýedigini tassyklaýar.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň sosial goşandy kömege mätäç adamlara amaly we adresli goldaw bermek arkaly emele gelýär. Bu goşant diňe hyzmatlaryň sany bilen çäklenmeýär. Ol adamyň howpsuzlygynyň, hukuklara elýeterliliginiň, saglygynyň, özbaşdaklygynyň, sosial gatnaşyklarynyň we durmuş hiliniň üýtgemeginde ýüze çykýar. Sebit tejribesi TDG-niň sosial goşandynyň krizis kömeginde, rehabilitasiýada, maýyplygy bolan adamlary goldamakda, zorlukdan ejir çekenlere kömekde, hukuk we psihologik maslahatda, şeýle hem gowşak toparlary döwlet we jemgyýetçilik hyzmatlary bilen baglanyşdyrmakda aýratyn görünýändigini görkezýär.